

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelisimi ve Cumhuriyet'in Ilani Süresinde Yasanan Fikri Tartismalar

AUTHORS: Saniye Vatandas,Celalettin Vatandas

PAGES: 339-362

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3367824>

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ VE CUMHURİYET'İN İLANI SÜRESİNDE YAŞANAN FİKRİ TARTIŞMALAR

Saniye VATANDAŞ*
Celalettin VATANDAŞ**

Öz: Etkisini her geçen gün daha çok hissettiren yasal, askeri, siyasi, ekonomik, kültürel alandaki sorunları, Avrupa'da oluşan ve gelişen sistemi farklı boyutlarıyla ve miktarlarıyla da olsa model olarak çözüme kavuşturma biçiminde başlayan Türk modernleşmesi, zaman içerisinde gelişip olgunlaşmış, bu olgunlaşma sürecinin önemli aşamaları olan Tanzimat ve Meşrutiyet eşiklerini takiben en önemli aşamasına 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet sistemine geçerek sahip olmuştur. Sürecin en önemli konu başlıklarından birini, siyasal sistemin niteliği sorunu oluşturmuştur. Tanzimat döneminde başlayan ve zaman içerisinde daha da belirgin hale gelen siyasal sistemi önceleri revize etme, sonraları ise değiştirip yenisini inşa etme yönünde gelişen fikri çabalar, Mustafa Kemal'in önderliğinde 29 Ekim 1923 günü fiili bir devrime dönüşmüştür. Fakat Cumhuriyet'in ilan ediliş biçimi ve Cumhurbaşkanının yetkileri konusu, süreç içerisinde önemli fikri tartışma ve çatışmalara yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay önce başlayan fikri tartışma ve çatışmalar, Cumhuriyet'in ilanı ile en üst düzeyine erişmiştir. Bu araştırma Cumhuriyet'in ilanını ve bu süreçte yaşanan fikri tartışma ve çatışmaları konu edinmektedir. Cumhuriyetin ilanı öncesinde ve ilanı sonrasında yaşanan fikri tartışma ve çatışmalar eşliğinde söz konusu ilanın gerçekleşme süreci detaylı bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır. Konu, başta dönem gazetelerinde yer alan makaleler, haberler ve duyurular olmak üzere dönem resmî belgeleri, beyanatları, Meclis tutanakları eşliğinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Cumhuriyet'in ilanı, Siyasal modernleşme, Atatürk, Cumhuriyet tartışmaları.

THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF REPUBLIC IN TURKEY AND INTELLECTUAL DEBATES DURING THE PROCLAMATION OF THE REPUBLIC

Abstract: Turkish modernisation, which began as a way of solving the problems in the legal, military, political, economic and cultural fields by taking the thought and system formed and developed in Europe as a model, developed and matured over time, and following the Tanzimat and Constitutional Monarchy thresholds, it experienced its most important stage on October 29, 1923 with the transition to the Republican system. The intellectual efforts to revise the political system, which started in the Tanzimat period and became more evident over time, and then to change it and build a new one, turned into a de facto revolution on October 29, 1923 under the leadership of Mustafa Kemal. However, the way in which the Republic was proclaimed and the powers of the President of the Republic led to significant intellectual conflicts and tensions in the process. This research focuses on the proclamation of the Republic and the intellectual conflicts experienced in this process. We tried to determine the process of realisation of the

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-0152.

** Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553.

proclamation in question in detail in the light of the intellectual debates before and after the proclamation of the Republic. The subject has been analysed in the light of the articles, news and announcements in the newspapers of the period, as well as the official documents, declarations and minutes of the Parliament.

Key Words: Republic, Proclamation of the Republic, Political modernisation, Atatürk, Republican debates.

Giriş

Latince aslı “Res Publica” olan ve Fransızcada “La Republique”, İngilizcede “The Republic” olarak isimlendirilen “Cumhuriyet”, siyasetle ilgili diğer birçok kavram gibi çok anlamlı kavramlardan biridir. Bu nedenle de literatürde çok farklı cumhuriyet tanımlarına ulaşmak mümkün olabilmektedir. Buna rağmen genel bir bakış açısıyla ifade etmek gerekirse, cumhuriyet sistemi, yönetilenlerin tercih ve iradelerinin temel meşruiyet referansı kabul edildiği siyasal sistemin ismi olarak anlam kazanmaktadır. Bunu biraz açmak gerekirse; siyasal meşruiyetin referansı konumunda olup da “yönetilenler” şeklinde tanımlanan kesimlerin özellikleri ve yönetilenlerin iradelerinin siyasal sistemi etkileme şekli ve oranı, cumhuriyet anlayışında önemli farklılıklara yol açmakla birlikte, yönetilenlerin iradelerinin üzerinde başka bir iradenin kabul edilmediği siyasal sistem “Cumhuriyet” olarak isimlendirilmiştir. Son derece önemli ve dolayısıyla sistemin en karakteristik özelliğini ifade eden bu durum, Türkiye’de “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız millet*” şeklinde karşılık bulmuştur.

Siyasal bir sistemin ismi olarak tarihsel kökleri Antik Yunan’a kadar uzanan, Platon, Aritoteles, Cicero, Jean Bodin, Machiavelli, Rousseau, Kant, Montesquieu duraklardan geçerek olgunlaşan cumhuriyet fikri, Fransız İhtilali sonrasında modern ilkelerine kavuşmuş, takiben söz konusu ilkeleri koruyarak farklı ülkelerde kısmen farklı formlarla uygulamaya dönüşmüştür. Cumhuriyetin en temel özelliğini, insanlık tarihindeki siyasal sistemin en uzun süreli formunu temsil eden monarşik sistemlerden tamamen farklı referansa ve forma sahip olması oluşturmaktadır. Meşruti monarşi ise bu iki farklı sistem arasındaki geçiş formunu temsil etmektedir.

Cumhuriyet fikrinin Türkiye’de ilk zamanlar meşruti monarşi, takiben salt “Cumhuriyet” olarak gündeme gelişinde, kökleri Lale Devri’ne kadar uzanan batılılaşma sürecinde Batı ülkeleri ve özellikle de Fransa ile kurulan fikri ve siyasi ilişkilerin etkisi büyüktür. Namık Kemal’in III. Napolyon’un otoriter yönetiminden kaçarak İstanbul’a gelen Giam Pietri hakkında “*Geçen gün Giam Pietri ile meşrutiyeti konuştuk. Herif iki saat söyledi. Nihayet meşrutiyetin bizde uygulanabileceğine beni inandırdı*”¹ sözleri söz konusu etkinin somut delillerinden sadece biridir. Tanzimat, söz konusu etkinin ilk ve önemli aşamalarından ve ürünlerinden biri olmuştur. Bu etkilenme Tanzimat’ı takip eden yaklaşık yüz yıllık bir süreçte büyüyerek ve derinleşerek devam etmiş, 1876 ve 1908 eşiklerinden geçerek 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanı ile en üst düzeyine, 1946’da ise çok partili sisteme geçişle nihai formuna kavuşmuştur.

1. Cumhuriyet Fikrinin Türkiye’de Gelişim Süreci

Cumhuriyet kelimesinin Türkçede yer bulması başlangıçta edebiyatçılar yoluyla gerçekleşmiştir. Şair ve fikir adamı Şinasi, hayranı olduğu Mustafa Reşit Paşa’dan “*Eya ahali-i fazlın Reis-i Cumhuru*” diye bahsederken geleceğin en önemli kavramlarında biri olan cumhuriyet anlayışına öncülük edecek bir fikrin tohumunu dile getirdiğinin farkında mıydı, bilemiyoruz. Fakat Mustafa Reşit Paşa idari yapı ile ilgili olarak ne istediğini ve ne yapılması gerektiğini biliyordu. Zira elçi olarak bulunduğu Fransa ve İngiltere’de, bu iki ülkenin idari yapılarını inceleme imkânı elde etmişti. İncelemeleri sonucunda, yönetim erkinin kısmen dahi sınırlandırılmasının Osmanlı devleti için önemli faydalar sağlayacağına inanmıştı. Bunu ise Tanzimat Fermanı’nı okumasından üç ay önce, Ağustos 1839 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston’la yaptığı görüşme sırasında açıkça dile getirmişti. Paşa’ya göre, Osmanlı devletini kurtarmanın yegâne yolu “*On système immuablement établi*” (“*Değişmez esaslara dayalı bir sistem*”) kurmaktan geçmekteydi. Bazı müesseselerin oluşturulmasını ise arzuladığı durumun

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 278.

gerçekleşmesi açısından zorunlu görmekteydi. Bu görüşleriyle de Batıda o zamanlar yaygın olan “Anayasalcılık” akımıyla uyumlu bazı görüşlere taraftardı. Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa’nın siyasal sisteme ilişkin görüş ve beklentilerini anlamak için Anayasalcılık anlayışını dikkate almak gerekmektedir. Dönem Anayasalcılığının temel amacını, monarkın otoritesinin kanunlarla sınırlandırılması değil, kanun hâkimiyetini tesis ve temin edecek “tesirli siyasî kontrolleri” inşa etmek oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa’nın görüşü, idari yapının ıslahını “iyi sultanların” varlığına bağlayan İslam/Osmanlı geleneksel görüşünden tamamen farklıydı. Mustafa Reşit Paşa, Sultan Abdülmecit tarafından Londra’dan İstanbul’a çağrıldığı zaman, Osmanlı devletinin bir asrı aşkın süredir yöneldiği sürecin en önemli safhasını gerçekleştirmede yol gösterecek ve yardımcı olacak bilgi birikimine sahip olduğu özgüvenine sahipti. Bir an önce görüşlerini uygulamaya aktarmak ve Anayasal bir sisteme geçmek arzusundaydı. Tabii ki onun görüş ve girişimleri, cari sitemden yana olanlar için bir endişe sebebi olmakta gecikmedi. Serasker Sait Paşa, Sultan Abdülmecid’ in huzurunda “*Mustafa Reşit Paşa Cumhuriyeti ilan edecek, saltanatınız elden gidiyor. Daha ne duruyorsunuz?*”² diye cari sistemi oluşturan monarşiden yana endişelerini dile getirirken, cumhuriyet fikrinin gelişim sürecine de tanıklık ediyordu.

“Genç Osmanlılar” olarak tanımlanan ve Türkiye’nin modernleşme tarihinde önemli bir eşiği temsil eden şahsiyetler, ilk zamanlar daha çok edebî konularla ilgilenen ve dönemin önemli iletişim aracı olan gazeteciliğe de özel ilgi duyan kimseler olmalarına karşılık, kısa süre sonra ilgileri politik alana kaymış, gazeteyi politik amaçlarının gerçekleşme aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Detaya inildiğinde aralarında fikir ve amaç birlikteliği olmamakla birlikte, “ülkenin ilerlemesinin”, “devletin güçlenmesinin”, “halkın refahının”, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa’da egemen olan genel zihniyet, kurum ve uygulamaların benzerlerine sahip olmakla mümkün olabileceğine inanan ve bu özellikleriyle batılılaşma idealine sahip olan Genç Osmanlılar, “değişimin” önemli bir alanı olarak ülkenin yönetim tarzını görmüşler ve “sultanların otoritesinin sınırlandırılması, devletin meşruti yönetimle idare edilmesi” gerektiğini savunmuşlardır. Bu ise dönemin modern siyasetinin temel kavramları olan “cumhuriyet”, “anayasa”, “meclis”, “vatan”, “hürriyet” gibi konu ve kurumlara ilgili olmalarını sağlamıştır. Fakat toplumsal kökenleri ve modern siyaseti öğrenirken temel referanslarının farklı olması, ilgili konu ve kurumların anlam, işlev ve kapsamı konusunda birlikteliğe ulaşmalarını engellemiş, buna bağlı olarak da öngördükleri veya idealize ettikleri değişimin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin ortak bir program tesis edememişlerdir³.

Gazete yoluyla görüşlerini yaymaya çalışan Genç Osmanlılardan bazıları, 1864 yılında “Hürriyet” adını taşıyan gazetelerinde, politik açıdan “meşrutiyet” fikrini ön plana çıkardılar. Hatta yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılması ve siyasi işlerin “meşveret” ile yürütülmesi gerektiğini dile getirdiler⁴. Tüm bunlar modern siyasete ilgilerinin bir sonucuydu. Bu konularda bilhassa Namık Kemal öncü konumundaydı ve açıktan ve doğrudan denebilecek şekilde cumhuriyet görüşünü dile getirmekteydi⁵. Namık Kemal’e göre cumhuriyet, İslam’ın “meşveret” görüşüne dayanan bir sistemdi; bu nedenle de İslam’a aykırı değil, İslam’ın öngördüğü bir şeydi. Fakat buna rağmen Osmanlı ülkesinin ve sisteminin özel şartlarını dikkate alarak “*bu rejim bizde uygulanamaz*”⁶ tespitine bağlı olarak Osmanlı için meşruti düzenin daha doğru tercih olacağını dile getirmişti⁷. Namık Kemal’e göre Osmanlı sisteminde ve ülkesinde yaşanan sorunlar daha çok siyasi ve ekonomik nitelikte olup, eğitim ise bu sorunlardan kurtulmanın en önemli yoluydu. Ona göre siyasi alanla ilgili olarak öncelikle yapılması gereken reform ise anayasalı merkeziyetçi bir siyasal sistem inşa etmekten geçmekteydi.

² Bernard Lewis, Berin U. Yurdadoğ, “Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları”, *Atatürk Konferansları 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s. 17.

³ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 91–96.

⁴ İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 70.

⁵ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 329.

⁶ Yusuf Mardin, *Namık Kemal’in Londra Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 46.

⁷ Ramazan Tosun, *Cumhuriyetin İlanının Yankıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1991, s. 11, 12.

Genç Osmanlıların önemli temsilcilerinden Ziya Paşa da Sultan’ın mutlak otoritesini sınırlayacak ve kontrol edecek bir meclisin gerekliliğinden bahsederken yine meşruti bir sistemi arzulamaktaydı. Ancak 7 Mart 1870’de Londra’dan ayrılıp Cenevre’ye geçtikten sonra görüşü değişmiş ve burada çıkarmaya başladığı “Hürriyet” gazetesinde açıkça “Cumhuriyet” fikrini dillendirmeye ve “Cumhuriyet idaresinde milyonlarca halk, birkaç menfaatperest kişinin esiri değil, hukuk ve hürriyetini korumakta serbesttir”⁸ diye yazmaya başlamıştır. Genç Osmanlıların fikri mensubu ve mali dayanağı olan Mustafa Fazıl Paşa ise 1867 yılında Fransa’dan Sultan Abdülaziz’e gönderdiği mektupta meşruti bir yönetimin önem ve gereğinden bahsetmiş ve “Şevketlü padişahım, idare usulünü değiştirerek devleti kurtarınız. Nizamı serbestane (meşrutiyet) ile süsleyerek onu halas ediniz”⁹ demiştir.

Şüphe yok ki Tanzimat, Türkiye’nin sadece siyasi tarihinde değil, batılılaşma sürecinin gerektirdiği zihniyet ve yaşam tarzına geçişte, başta devlet olmak üzere kurumların Batılı anlam ve işleyişe yönelmesinde önemli bir eşiktir¹⁰. Tanzimat’ın Batılı modellerine uygun olmak kaydıyla değişimi önemli bulan fikri atmosferinde yetişmiş ve kısa sürede değişimin lideri konumuna gelmiş genç aydınlar, çok farklı konularda yeni bir zihniyetin ve dünyanın perdelerini açarlarken, bir yandan da siyasal sisteme ilişkin önemli tespit ve teklifleriyle radikal değişikliklerin öncülüğünü yapmışlardır. Bu açıdan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi öncü sayılabilecek nesil ile bir oranda da olsa bu öncü nesli takip eden Mizancı Murat, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin, Osmanlı Gazetesi yazarları sürecin şekillenmesinde önemli role sahip olmuşlardır. Geniş çapta Mithat Paşa ile onu fikren destekleyen Genç Osmanlıların bir eseri olan 1876 Anayasası, Türkiye’nin modern politik sisteminin resmi başlangıcını oluşturmuştur. Çünkü 1876 Anayasası, sultanın sistemdeki merkezi konumunu korumakla birlikte, karar mekanizmasında katılım ve uzlaşmaya yer açmıştır. Meşveret (danışma), ve şura (meclis) gibi geleneksel kavramların ifade ettiği zihin dünyasına, içinde yalnızca dini otorite ve sultanın değil, dolaylı da olsa seçimle gelen halk temsilcilerinin de katıldığı yeni bir anlam ve boyut eklemiştir¹¹. 1908 Devrimi ise “meşruti demokrasiye” uzanan bir sürecin bir başka aşaması olarak önem ve anlam kazanmış¹², Cumhuriyet’e uzanan yolu açmıştır¹³. Cumhuriyeti kuran kadrolar ise bu atmosferde yetişmişlerdir.

2. Mustafa Kemal’de Cumhuriyet Fikrinin Gelişim Süreci

Türkiye’de cumhuriyet rejimini kuran kadronun ve bu kadronun lideri Mustafa Kemal Paşa’nın cumhuriyet sistemine ilişkin fikirlerinin oluşumunda Genç Osmanlıların, özellikle de Namık Kemal’in etkisi büyüktür¹⁴. Mustafa Kemal’in Namık Kemal’in kitap ve makalelerini Harp Okulunda ve Harp Akademisinde öğrenciyken büyük bir ilgiyle takip ettiği bilinmektedir. Daha öğrenciyken Rousseau’nun “Toplum Sözleşmesi” isimli kitabını, önceleri Ziya Paşa ve Ahmet Mithat tercümelerinden, daha sonraları ise ileri düzeydeki Fransızcası ile aslından okumuştur¹⁵. Fikirlerinden etkilendiği Fransız düşünürleri arasında modern düşüncenin ve siyasetin önemli teorisyenleri

⁸ Tefvik Ebuzyiya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. II, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 67-69.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956, s. 304.

¹⁰ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 47.

¹¹ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 8, 9.

¹² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yayınları, İstanbul, 1983. s. 338-346; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 139-158.

¹³ Halil İnalcık, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, (Ed.) Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3-10.

¹⁴ Mustafa Kemal’in Namık Kemal’den etkilendiği kesindir, bu konuda bazı akademik çalışmalarda yer alan “heyecanlarının babasının” Namık Kemal olduğuna ilişkin ifadesinin birincil kaynağı, tarih açısından oldukça geç bir tarihe ait olup, bir hatıra dayandırılmaktadır. Bkz: Selahattin Yazıcıoğlu, “Gökalt ve Duyulmamış bir eseri, Halk Klasikleri” *Cumhuriyet*, 23 Mart 1972. s. 5.

¹⁵ Şerafettin Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Durkheim, Bergson gibi şahsiyetlerin yanı sıra, Fransız ihtilalinin liderlerinden Mirabeau, Danton, Robespierre, Napoleon gibi eylemciler de vardır¹⁶. Ayrıca, Avrupa’da doğup gelişen modern siyasi görüşlerin Osmanlı’da en hızlı ve erken etkiye bulunduğu Balkan coğrafyasında yaşaması, cumhuriyet fikriyle birçok kişiden daha erken, hatta çocuk sayılabilecek yaşlarda karşılaşmasını sağlamıştır. Tüm bu etkilerle, 1902 yılına denk gelen genç yaşında mevcut yönetim şeklinin değişeceği ve “*Batılı mânâda bir idare*”¹⁷ tarzının kurulacağı görüşünü dile getirmiştir. 1908 yılında, tabur komutanlarından Binbaşı Cemil Bey’in konferansını dinlediğinde, aynı konferansı dinleyen arkadaşları Kazım Özalp ve Nuri Conker’e “*İnkılabı ikmal etmek lazım*”¹⁸ geldiğini ve bunu kendilerinin yapacağını ifade etmiş olması, fikri gelişiminin istikametini ve niteliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

İsmet İnönü’nün bildirdiğine göre¹⁹, genç aydınlar arasında cumhuriyetçi fikirlerin yaygınlaşması Dünya Savaşı yıllarına denk gelmektedir. Bu bilgi, cumhuriyet fikrinin Osmanlı aydınları arasında yaygın kabul görmeye başlamasının tarihini ifade etmesi açısından önemlidir. Fakat Mustafa Kemal, bu konuda istisna şahsiyetlerden birisidir. Zira onun cumhuriyete ilişkin fikri oluşumu, öğrencilik yıllarına denk gelmektedir. Özellikle Harbiye’deyken görüşleri gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Bu yıllar ve sonrasında cumhuriyetçi düşüncelerini yakın çevresinde açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle de 9. Ordu Birlikleri Müfettişi tayin edildiği zaman resmi özlük dosyasında “*Cumhuriyetçidir*”²⁰ notu yer alması manidardır. Suriye’de bulunduğu zamanlarda memleketin geleceğini ve idaresini konuşturlarken arkadaşı Halil Bey’e bir idare tarzı değişiminden bahisle “*Cumhuriyet yaparız*”²¹ demesi dikkat çekicidir. Bu ve benzerleri, öğrencilik yıllarındaki fikirlerinin gelip-geçici çocukluk söylemleri olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla Millî Mücadele’nin en zorlu zamanlarında yakın çevresine “*Açıkça söyleyeyim: şekl-i hükümet zamanı gelince, cumhuriyet olacaktır*” demesi, fikri gelişiminin beklendik bir gereğidir. “Hakimiyet-i milliye” kavramı çerçevesinde farklı ortamlarda dile getirdiği görüşleri ise cumhuriyet fikrinin gelişim sürecine daha detaylı şekilde tanıklık etmektedir. İlk zamanlar yakın çevresi hariç kimseye açıkça bildirmediği, Birinci Meclis zamanlarında ise “hakimiyet-i milliye” çerçevesinde olmak üzere resmi konuşmalarında veya sohbetlerinde sıklıkla dile getirmeye başladığı amacını, 22 Eylül 1923 günü *Neue Treie Presse* muhabirine açıkça ifade etmesi ve bunun gazetelerde yayınlanması²², fikirden eyleme uzanan sürecin yeni aşamasına geçtiğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Halbuki o, bu aleni açıklamasının öncesinde sahip olduğu idealini yakın çevresiyle paylaşmaya ve uygun zamanı beklemeye devam etmişti. Bu açıdan Erzurum Kongresi sırasında Mazhar Müfit Kansu’ya²³ veya Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından kısa süre sonra Hasan Rıza Soyak’a²⁴ söyleyip yazdırdıkları önemlidir. Her iki yakınına, geleceğin Türkiye’sinin hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını not aldırması. Birinci Meclis’teki bazı konuşmaları ise Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey’e “*Bu Cumhuriyettir*”²⁵ dedirtmiş, yine aynı dönemde Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Mücadele sonrasında hükümet şeklini cumhuriyet

¹⁶ Bekir Tünay, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, Kasım 1986, s. 160.

¹⁷ Ali Fuad Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1967, s. 36.

¹⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ankara, 1984, s. 76.

¹⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 176.

²⁰ Goothard Jaeschke, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurucusu Atatürk”, *Türk Tarih Kongresi*, VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961, Ankara, 1967, s. 556.

²¹ Münir Hayri Ege, *Atatürk’ün Bilinmeyen Hatıraları*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1954, s. 34.

²² “Mustafa Kemal Paşa’nın Neue Treie Presse Muhabiri Lazar’a Verdiği Demeç”, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1339/1923.

²³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 71, 72.

²⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C.I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1973, s. 181-183; Celal Bayar, *Atatürk’ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 63-66.

²⁵ Samet Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1973, s. 233.

yapacağının konuşulduğunu²⁶ ifade etmişti. Tüm bunlardan da anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa, öğrencilik yıllarından beri bir ideal olarak sahip olduğu cumhuriyet görüşünü uygulamaya aktarmak için uygun zaman beklemiş, bazen içinde bulunulan şartlarda ideali ile çatışan ifadeler kullanmış²⁷ olsa bile adım adım süreci amacını gerçekleştirmeye doğru ilerletmiş ve 29 Ekim 1923 akşamı sürecin nihai aşaması gerçekleşmiştir.

3. Cumhuriyet’in İlanı Öncesi Siyasi ve Fikri Süreç

Detaya inildiğinde yerine ikame edilecek siyasal sistemin niteliği konusunda görüş birlikteliği olmasa bile, Millî Mücadele yıllarında, özellikle de Birinci Meclis’te, saltanat rejiminin sona ermesine ilişkin görüşlerin “hakimiyet-i milliye” fikri üzerinden doğrudan veya dolaylı bir şekilde dile getirildiğini biliyoruz. Bu konuda, İkinci Grup liderlerinden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş’ın “*Bütün milletler gibi biz de medeni bir Hükümet teşkiline çalışmalıyız*”²⁸ temennisi yahut Trabzon milletvekili Ali Şükrü Beyin “*Hakimiyet-i milliyeden bahsediyoruz... Hakimiyet-i milliye demek... milletin kendi hakkını, aracısız olarak, doğrudan doğruya kullanması demektir*”²⁹ diyerek bir ideal olarak ortaya koyduğu “hakimiyet-i milliye” fikrinin sınırlarına ilişkin görüşler gündeme getirmesi, Sinop milletvekili Hakkı Hami (Ulukan) Beyin ise hiç kimsenin milletin iradesini temsil eden Meclis’in iradesinin üzerinde yer almadığını ve alamayacağını ifade etmesi³⁰ konunun önemli örneklerden birkaçıdır. Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami Bey ile Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey’in 29 Kasım 1922 günü Meclis Başkanlığına sundukları “*Türkiye’nin yönetim usulü Cumhuriyet esasına dayanır*” hükmünün yer aldığı ve hatta cumhurbaşkanının nasıl seçileceğine, görev ve yetkilerinin neler olduğuna ilişkin hükümlerin yer aldığı yasa teklifi bilhassa önemlidir³¹. Tüm bunlar, Meşrutiyet yıllarından beri sivil ve asker bürokratlar arasında kabul bulan cumhuriyet fikrinin gelişiminin beklendik sonucu olmasının yanı sıra, milletin iradesi ve çabasıyla sürdürülen Millî Mücadele dönemi şartlarının getirdiği arayışların da doğal bir tezahürüdür. Üstelik Millî Mücadele sonrasında Türkiye’deki siyasal sistemin niteliği, sadece Ankara’nın değil, aynı zamanda Batılı devlet adamlarının da gündeminde yer alan bir konu olmuştur. Türkiye’nin durumunu dikkatli bir şekilde takip ediyor, siyasal sisteme ilişkin tercihin ne olacağını merakla bekliyorlardı. Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasını takiben, özellikle de Lozan görüşmelerinin yürütüldüğü günlerde konuya ilişkin ilgi ve merak en üst düzeye çıkmış, bazı Avrupalı devlet adamları doğrudan Türk Heyeti Başkanı İsmet İnönü’yü konuya ilişkin sorular yöneltmişlerdir³². Herkes bir şeylerin değişmesi gerektiğinin yahut değişeceğinin farkındaydı, ancak bu değişimin istikameti konusunda bazı tereddütleri vardı. Zira ülkede İstanbul ve Ankara merkezli olmak üzere iki ayrı iradenin varlığı söz konusuydu. Millî Mücadeleyi yürüten ve kazanan taraf olarak asıl irade Ankara’da olmakla birlikte, Ankara’nın mevcut durumunda da bazı belirsizlikler söz konusuydu. Ankara’da, Meclis’in iradesini temsil eden bir Meclis Başkanı, onun yanında Meclis tarafından seçilmiş ve tamamen Meclis’e karşı sorumlu Bakanlar (doğrusu vekiller) ve Başbakan (doğrusu İcra Vekilleri Heyeti Reisi) mevcuttu. Bu durum ciddi düzeyde irade ve inisiyatif karışıklığına yol açıyor, olağanüstü şartların ürünü olan ve o şartlarda önemli işlevler üstlenmiş bulunan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ülkenin normal şartlarda yönetilmesi zor görünüyordu. Bu durumun bir an önce çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Zira halk egemenliği ile otoriter sistem ekseninde olmak üzere Birinci Meclis’te yaşanan gerilim ve fikri

²⁶ Hakkı Naşit Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 224.

²⁷ Bülent Dâver, “Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (Ed). Ö. Celal Sarc, Macit Gökberk, T. Zafer Tunaya vd. İstanbul, Nejat F. Eczacıvakfı Yayınları, 1983, ss. 247-279, s. 249-250.

²⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMZC)*, C 2, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, Ankara, s. 578-579.

²⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 1, Sene 2, Birleşim 69, 6 Temmuz 1336/1922, C. 21, s. 285, 286.

³⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 1, Sene 1, Birleşim 26, 3 Temmuz 1336/1922, C. 2, s. 165.

³¹ Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 68.

³² Bilal N. Şimşir, *Ankara, Bir Başkent’in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 233-249.

çatışmalar³³, Millî Mücadeleyi kazanan Meclis iradesinin normal şartlarda ülke yönetimini sürdürmede yetmeyeceğinin güçlü işaretlerini vermişti³⁴. Bu durumun bir sonucu olarak Birinci Meclis’in kendisini lağvetmesi ve yaklaşık iki ay süren seçimleri takiben İkinci Meclis’in teşekkülü ile başlayan siyasi çekişme ve karışıklıklar ise saltanatın yerine ikame edilecek siyasal sistemin detayları konusunda önemli bir tartışma ortamı oluşturmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun üzerinden ilerleyen fikri tartışmalar yeni döneme geçişin fikri altyapısını oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın 22 Eylül 1923 günü *Neue Treie Presse* muhabirine verdiği demeç ise sürecin önemli bir eşiği olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa’nın *Neue Treie Presse* gazetesi muhabirine verdiği demecin yayınlanmasını takiben *Tevhid-i Efkar*, *Vakit*, *Vatan* ve *Akşam* gazeteleri ağırlıklı olmak üzere İstanbul ve Ankara’da yayınlanan gazetelerde söz konusu demeçte dile getirilen konular çerçevesinde yoğun bir tartışma süreci başlamıştır. Söz konusu demeç 24 Eylül 1923 tarihli *Vatan* gazetesinde “Yeni Devletimiz: Türkiye Halk Cumhuriyeti” başlığıyla yayınlanmıştır. Başlıktaki “Türkiye Halk Cumhuriyeti” ifadesindeki “halk” vurgusu gazetenin yaptığı bir çıkarım olup, bunun üzerinden yeni bir tartışma zemini oluşmuştur. Dönemin önemli gazetecilerinden Ahmet Emin, 26 Eylül tarihli *Vatan* gazetesindeki “Bir Tereddüt Devresinden Sonra” başlıklı yazısında “Türkiye Halk Cumhuriyeti” ismi üzerinde değerlendirmelerde bulunacak, “halk” sözcüğünün Rusya’ya özenildiği izlenimi oluşturduğunu, bunun ise Batılı sermayeyi ürküteceğini ve Türkiye’ye gelmesine engel olacağını ifade etmiştir. Yine dönemin ünlü gazetecilerinden Hüseyin Cahit, Tanin’deki 25 Eylül tarihli ve “Türkiye Cumhuriyeti” başlıklı yazısında “halk” sözcüğü üzerinden bir değerlendirmede bulunup, “artık resmen Türk Halk Cumhuriyeti olacağız. Halk Cumhuriyeti!” demiş ve “acaba bunun manası nedir?” diye sormuştur. Ona göre bu durum, Batılı ülkelerde Türkiye’ye ilişkin “Bolşevik” kuşkusu doğmasına yol açacaktır. Hüseyin Cahit’e göre Türkiye’de istenen cumhuriyet, Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatına yansıdığı üzere eğer Batı’dakilerden farklı olmayacaksa, devletin ismi “Türkiye Cumhuriyeti” olmalıdır. Tanin gazetesinin Ankara kaynaklı 25 Eylül tarihli haber metninde ise Anayasa ile ilgili çalışmalardan bahisle, yeni hükümet şeklinin “Türkiye Halk Cumhuriyeti” olacağına ilişkin bilgiler edinildiği dile getirilmiştir. Yine aynı günkü *Vatan* gazetesinde yayınlanan “Yeni Teşkilat-ı Esasiyemizin Esasları” başlıklı bir başka yazıda ise “Yeni Kanun-ı Esasimizin esas hatları tespit edilmiştir. Kanunun ilk maddesinde Türkiye’nin Cumhuriyet usulü ile idare olunacağı ve bir halk devleti olduğu beyan edilmektedir” denmiştir.

“Halk” sözcüğü üzerinden yürütülen tartışmalara karşılık, diğer bazı yazar ve siyasiler ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu esas alan bazı görüşler dile getirmişlerdir. Gelibolu Milletvekili Celal Nuri, *Vatan* gazetesine verdiği demecinde, son günlerde gündeme gelen Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılması düşünülen düzenlemelere atıfla, mevcut durumun ismi konulmamış bir cumhuriyet olduğunu ifade ederek “Yapılacak tadilat en ziyade üç noktai nazar dikkati celbediyor. Birincisi Riyasetin tayin-i vezaifi, ikincisi Hükümet teşkilatı, üçüncüsü Meclis’in bir müddet-i muayene için içtimar”³⁵ demiştir. O bu demeciyle, gerçekleşecek tadilatın köklü bir değişiklik getirmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Konya Milletvekili Refik Bey de 25 Eylül tarihli *İleri* gazetesinde yayınlanan demecinde, İslam’ın yönetim anlayışının cumhuriyet ilkeleriyle uyum halinde olduğunu, mevcut gidişatın da cumhuriyet sisteminden farksız olduğunu, dolayısıyla anayasal düzeyde köklü değişikliklere ihtiyaç olmadan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile amacın teşekkül edeceğini ve bundan yana olduğunu ifade etmiştir.

Eğer Türkiye’nin siyasal sistemi cumhuriyet olacaksa ki genel kabule göre olmalıdır, bu durumda modelinin ne olacağı da aynı günlerin önemli tartışma konularından biridir. 26 Eylül 1923 tarihli

³³ 26 Kasım 1922 günü “Anadolu’da Yeni Gün” gazetesinde yayınlanan “Yeni Bir Cidal Devri” başlıklı makale söz konusu fikri tartışmaların en şiddetli günlerinin yaşanmasına yol açmıştır. Tartışmalar “Hakimiyet-i Milliye”nin anlamı ve sınırı üzerinde gerçekleşmiştir. Bkz: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 1, Sene 2, Birleşim 183, 29 Ocak 1923/1339, C. 27, s. 45-50.

³⁴ Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 471.

³⁵ “Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz ve Şekl-i Hükümetimiz”, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.

Vatan gazetesinde “*Dünyada birçok cumhuriyetler olmakla beraber, diğerlerine birer numune olan başlıca iki büyük Cumhuriyet vardır ki, bunlar Fransa ve Amerika Cumhuriyetleridir*” denilerek bu iki cumhuriyetin özellikleri arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Söz konusu yazıda bir tercih yoktur. Fakat konuyla ilgilenen gazeteciler arasında tercih daha çok Fransız modeline yöneliktir. Örneğin Hüseyin Cahit, Fransız modelinin “*biraz tatil ve tashih ile*”³⁶ tercih edilmesi gerektiği görüşündedir. Vatan’da yazan Ahmet Emin ise 25 Eylül 1923 tarihli “*Türkiye Halk Cumhuriyeti*” başlıklı yazısında mevcut idare şeklinin Cumhuriyet olarak tanımlanabileceğini, dolayısıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda gerçekleştirilecek “*tadilatın... tamamıyla yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin garptaki numunelerinden birine daha fazla benzetilmesi*”³⁷ şeklinde olacağını anlaşıldığını yazmıştır. Dönemin önemli yazarlarından, Tevhid-i Efkâr yazarı Velid Ebuzziya ise esasen hükümetin şeklinin çok önemli olmadığını, “*Hakimiyet-i Milliye esası tam ve bihakkın muhafaza edilmek şartıyla her türlü şekl-i hükümetin memleketi terakki ve tealiye sevk edeceğinden emin*” olduğunu belirterek, bazı gazetecilerin 5-6 ay önce itiraz ettikleri şeyleri şimdi desteklemelerini şaşkınlıkla izlediğini, bu gazetecilerin bir süre sonra başka bir şeyi savunur hale gelmelerinden endişe ettiğini yazmıştır³⁸. Velid Ebuzziya bir süre sonra “Ankara”ya yönelik bazı eleştirilerini dile getirmiş, “Ankara”nın cumhuriyet kavramını ortaya atmak suretiyle bilerek tartışma oluşturduğunu ifade etmiş, “*Ankara’dan ehemmiyetle idrak ettiğimiz bu günlerin şerefine rica ediyoruz; mütemadiyen münakaşat ve mücadelatı mucip olan siyaseti terk etsin. Cumhuriyet mi yapacak, başka bir şekl-i hükümet mi yapacak, bir an evvel yapsın ve müspet mesai devresini küşat etsin*”³⁹ diye yazarken, konuya bambaşka bir açıdan baktığını ve asıl sorumlunun görünenden daha başka olduğunu ima etmiştir. Velid Ebuzziya dolaylı eleştirisini, bir hafta sonraki “*Muarızlarınızdan Değil, Dostlarınızdan Sakınız*” başlıklı yazısında daha da ağırlaştırmış ve “*bu tartışmalara bir son verilmesini*” “Ankara”dan istemiştir. Necmettin Sadak ise “*gürültü ve münakaşalara*” son verilmesi gerektiğini, ancak söz konusu gürültü ve münakaşaları “*Paşa yerine... İstanbul’dan cevap verenlerin oluşturduğunu*” yazmıştır⁴⁰.

Rejimin ismi ile ilgili tartışmalar, Mustafa Kemal Paşa’nın *Neue Treie Presse* muhabirine verdiği demeçle başlamış gibi görünmekle birlikte, esasen söz konusu demecin de verilmesine neden olan konu daha başkadır. Özellikle Eylül ve Ekim aylarında gazetelerin öncülüğünde başlayan ve devam eden tartışma ve fikri çekişmelerin temel nedeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılması düşünülen bazı tadilatlarla ilgilidir. Zira 1923 yılının ağustos ayının ilk günlerinde, Halk Fırkası Nizamnamesini düzenleyen bir komisyonun Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak tadilatı görüştüğü ve bir rapor hazırladığı haberleri yapılmıştır. Hatta Tevhid-i Efkâr gazetesinde,⁴¹ yapılacak düzeltme ve eklerin niteliğine ilişkin bazı somut bilgiler de paylaşılmıştır. Bu haber hükümete mensup kişiler tarafından tekzip edilmiş olmasına rağmen söz konusu gazete üç gün sonra haberini daha da detaylandırarak tekrar yayınlamıştır⁴². Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa ise söz konusu haberlerin “*tahminden ibaret*”⁴³ olduğunu söylemiştir. Gündem tadilat haberlerinin doğru olup olmadığı etrafında devam ederken Adliye Vekili Seyyit, Yusuf Kemal, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve Çorum Milletvekili Münir Bey’den oluşan “Mütehassıslar Encümeni” tarafından Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak tadilata ilişkin rapor 25 Eylül günü Halk Fırkası Divanı’na sevk edilmiştir⁴⁴. Bu durum gazeteler

³⁶ Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923.

³⁷ Ahmet Emin, “Türkiye Halk Cumhuriyeti”, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.

³⁸ Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Bahsi Nereden Çıktı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Eylül 1339/1923.

³⁹ Velid Ebuzziya, “Gürültü Çoğalıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁰ Necmettin Sadak, “Ne Oluyoruz?”, *Akşam*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴¹ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat Yapılacak, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ağustos 1339/1923.

⁴² Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1339/1923.

⁴³ Faruk Alpaya, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923, 1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 120.

⁴⁴ Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Vatan*, 26 Eylül 1923, s. 1.

açısından merak nedeni olmuş, yapılan ve yapılacak tadilatın niteliği konusunda görüşler bildirilmeye, duyumlar dillendirilmeye, duyumlar üzerinden eleştiriler ifade edilmeye başlanmıştır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak tadilata ilişkin raporun Halk Fırkası Divanı’na sevk edilmesi üzerine, mevcut tartışmalara, Halk Fırkası Divanı’nın söz konusu raporu ne zaman gündem yapacağı konusu da eklenmiştir. 4 Ekim 1923 günü Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında toplanan Halk Fırkası Divanı, altı saat süren toplantı sonunda yeni devletin isminin “*Türkiye Cumhuriyeti*” olacağını ve Ankara’nın başkent olacağını açıklamıştır. Ertesi gün Müttehassıslar Encümeni, Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında tekrar toplanmış, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak tadilatın detaylarını görüşmeye başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonunda alınan karara göre⁴⁵ yasama ve yürütme yetkilerine sahip olan Meclis’in toplantı süresi yılda dört ay olacak, bu sürenin altı aya kadar uzatılması ve Meclis’i fesih yetkisi yine Meclis’te olacaktır. Hem Meclis’in hem de Hükümetin başkanı olan Cumhurbaşkanı beş yıl için seçilecektir. Cumhurbaşkanı, Meclis’in kararını reddedebilecek, Meclis reddedilen konuyu 30 gün sonra tekrar görüşebilecektir. Cumhurbaşkanı’nın Meclis’in ikinci kararını da reddetme hakkı olacak, bu sefer Meclis’in tekrar görüşme için bekleme süresi 60 gün olacak ve Meclis’in kararı kesinlik kazanacaktır. Ayrıca Meclis dışında bir de “Divan-ı Âli” olacaktır. Burada dikkat çeken önemli hususlardan birisi, cumhuriyete karar verilmiş ve ona ilişkin Anayasa düzeyinde hazırlıkların başlamış olmasıdır. Müttehassıslar Encümeni, 12 ve 13 Ekim günlerinde ve yine Mustafa Kemal Paşa başkanlığından İstasyon binasında toplanarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmalar sonunda yeni kararlar alınmış ve bunlar gazeteler aracılığıyla kamuoyu ile paylaşılmıştır⁴⁶. Müttehassıslar Encümeni, 14-15 Ekim günlerindeki toplantılarında Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini görüşmüştür. Görüşmeler sonunda varılan karara göre Cumhurbaşkanı, Meclis tarafından Meclis üyeleri arasından seçilecek, Cumhurbaşkanı devlet başkanı sıfatıyla yasama ve yürütme yetkilerine sahip olacak, yürütme faaliyetleri ise Meclis üyeleri arasından seçilecek İcra Vekili Üyeleri eliyle gerçekleştirilecektir. Burada dikkat çeken husus, Cumhurbaşkanı’nın yetkileri ile ilgilidir. Daha önce “yetki” konusu gündeme geldiğinde bazı eleştiriler dillendirilmiş, bunlardan Hüseyin Cahit, Cumhurbaşkanı’nın aynı zamanda Meclis başkanı olmasını “hata” olarak nitelemiş ve “*Reis-i Devlet BMM’ne riyaset edemez; fırka reisi olamaz. Faal bir siyaset takip edemez. Bunun haricinde düşünülecek, yapılacak şeylerin kaffesi memlekete tezebzübe sebep olur. Zararını çekeriz*”⁴⁷ diye yazmıştır. Hüseyin Cahit, aynı muhtevaya sahip görüşlerini 30 Eylül 1923 tarihli ve “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat*” başlıklı yazısında da dile getirmiştir. Ahmet Emin ise Cumhurbaşkanı’nın tarafsızlığı ilkesini savunarak, “*Memleketin ihtiyacı, devlet reisinin fırkalar haricinde ve fevkinde kalmasını ve icabında bunların hepsi üzerinde bitarafane bir tesir icra edebilmesini istilzam etmektedir*”⁴⁸ diye yazmıştır. Ahmet Emin’in bu yazısı yayınlanınca, Hüseyin Cahit konuya ilişkin yeni bir yazı yazmış⁴⁹ ve Ahmet Emin’in teklif ve görüşlerine katıldığını, böyle düşünmeyen İleri gazetesi yazarı Suphi Nuri’nin 30 Eylül tarihli “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa’nın diktatörlüğünü istediğini ileri sürmüş, Suphi Nuri’yi eleştirmiştir.

1923 yılının Ekim ayının ilk günlerinde, yakın zamanda Cumhuriyetin ilan edileceği ve Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanı olarak seçileceği kesinlik kazanmış gibidir. Esasen kimsenin buna itirazı yoktur. Tartışmalar tamamen Cumhurbaşkanı’nın yetkileriyle ilgilidir. Çok fazla yetkilerle donatılmış bir Cumhurbaşkanı’nın diktatör konumunda olacağı endişelerini dillendirenler vardır. Bunlardan Hüseyin Cahit, “*Mustafa Kemal Paşa hazretleri diktatör mevkiine çıkarıldığı gün bütün nüfuz-u maneviyesini, memleketin minnettarlığını gaip eder. Artık yalnız... pazularındaki kuvvete dayanmış bir müstebit mevkiine düşer*”⁵⁰ diye yazmıştır. Tevhid-i Efkâr yazarı Velid Ebuzziya da

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilat ve Esasatı, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁶ Meclis Bütün Selahiyetini Muhafaza Edebilecek mi?, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Teşkilat-ı Esasiye ve Cumhuriyet Meselesi, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁷ Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923.

⁴⁸ Ahmet Emin, “Milli Rehberlik Bahsi”, *Vatan*, 7 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁹ Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

“Meclis Reisliği ile Bir Arada Olmaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir” başlıklı yazısında Hüseyin Cahit ile aynı muhtevada şeyler dile getirmiştir⁵¹. Anadolu Ajansı’nın 16 Ekim günü, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgili yapılan tüm haberlerin birer tahminden ibaret olduğunu duyurması, konuya ilişkin endişelere sahip olanları rahatlatmış, bunlardan birisi olan Velid Ebuzziya, yapılan açıklamadan duyduğu memnuniyeti dile getiren bir yazı yazmıştır⁵². Halbuki Cumhurbaşkanı verilecek yetkiler, Mütahassıslar Encümeni’nin 16 Ekim tarihli toplantısında görüşülmeye devam etmiş, özellikle Cumhurbaşkanı’nın Meclis’i fesih ve seçimleri yenileme yetkisi tartışmalara neden olmuş, yapılan oylamada bir oy farkıyla söz konusu yetkinin Cumhurbaşkanı’na verilmesi kabul edilmiştir⁵³. Hatta daha da önemlisi Mütahassıslar Encümeni’ndeki tartışmalar kamuoyuna da yansımış, bu nedenle Halk Fırkasının bölünebileceği dillendirilmeye başlanmıştır⁵⁴. Tevhid-i Efkâr gazetesi, gerçekleşen görüşme ve tartışmalardaki iniş-çıkışları dikkate alarak 19 Ekim günü “Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?” başlıklı, imzasız bir yazı yayınlamış ve “Bizim bildiğimize göre Cumhuriyet, istasyon binalarında değil, millet meclislerinde doğar. İstasyon binasında ise olsa olsa tren çıkar. Fakat Ağaoğlu Ahmet ve Ziya Gökalp Bey gibi üstatlar, maşallah kendilerine pek güvenirlir”⁵⁵ ifadelerine yer vermiştir. Mütahassıslar Encümeni çalışmalarını 17-18 Ekim günleri de devam etmiş ve Meclis’in yetkilerini ve Heyet-i Vekile’nin kuruluş biçimini kararlaştırmıştır⁵⁶. Mütahassıslar Encümeni, 19-20 Ekim günlerinde Meclis’te ve Halk Fırkasında gerçekleşen toplantılar nedeniyle toplanamamış, 21 Ekim’de gerçekleşen toplantıda ise İcra Vekilleri Heyeti’ne ilişkin kararlar almıştır⁵⁷. Böylelikle Mütahassıslar Encümeni çalışmalarını tamamlamıştır. Alınan kararların yasalaşabilmesi için önce Halk Fırkası Grubunda, takiben Meclis’te kabul edilmesi gerekmektedir. Mütahassıslar Encümeni’nin hazırladığı raporun eğer istenirse Halk Fırkası Grubunda ve Meclis’te hiç zorlanmadan geçeceği genel olarak kabul edilmektedir. Hüseyin Cahit bu görüşünü 24 Ekim tarihli yazısında dile getirmiş ve söz konusu raporda yer alan görüş ve tekliflerin Meclis’e sunulmasından önce kamuoyunda detaylı bir şekilde tartışılmasının yararlı olacağını yazmıştır⁵⁸.

4. Cumhuriyet’in İlanı

İkinci Meclis faaliyetlerine başlayınca, 11 Ağustos 1923 günü, Ali Fethi Bey başkanlığında bir hükümet kurulmuş, fakat bu Hükümet bir türlü çalışmalarına gerektiği şekilde başlayamamıştı. İstanbul basını özellikle ekonomik sorunları çözemediği gerekçesiyle Hükümeti ağır şekilde eleştiriyordu. Sorunlar çözülüyor, işler yürütülüyor çünkü hükümet üyeleri ile Meclis yönetimi arasında bazı sorunlar yaşıyordu. 28 Ekim 1923 günü itibarıyla 74 günlük Hükümetin durumu genel hatlarıyla bundan ibaretti. Hükümet kurulduğu günden beri bir türlü iş üretememişti. Türkiye iki aydır şeklen değilse bile fiilen hükümeteşsiz durumdaydı. Şeklen var olan Hükümet, 27 Ekim 1923 günü Meclis’e istifasını sundu. Artık Türkiye şeklen de hükümeteşzidi.

“Hükümet bunalımının” bir türlü çözümlememesinin temel sebebi, Hükümetin “Meclis Hükümeti” sistemine göre kurulmuş olmasından kaynaklanıyordu. Zira hükümet üyeleri Meclis tarafından seçiliyordu. Bu ise her üye seçimini dahi sonu gelmez tartışmaların konusu haline getiriyordu. Böyle olmak durumundaydı, çünkü yürürlükte olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bunu gerektiriyordu. İstifa eden hükümetin yerine yeni hükümet de yine aynı usullerle kurulacaktı. 28 Ekim günü sabah erkenden Meclis’te bir araya gelen ve Mustafa Kemal başkanlığında toplanan Halk Fırkası İdare Heyeti ile istifa

⁵¹ Velid Ebuzziya, “Meclis Reisliği ile Bir Arada Olmaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir”, 20 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵² Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Bahsi Tavazzuf Ediyor mu?” Tevhid-i Efkâr, 18 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵³ Cumhuriyet Meselesi Etrafında Hararetili bir Mücadele, Tevhid-i Efkâr, 18 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵⁴ “Fırka Cumhuriyet Meselesinden Dolayı İkiye mi Bölünüyor?”, Tevhid-i Efkâr, 18 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Reis-i Cumhura, Tevhid-i Efkâr, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kefesi Ağır Basacak?, Tevhid-i Efkâr, 23 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵⁵ Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?, Tevhid-i Efkâr, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵⁶ Teşkilat-ı Esasiye’yi Tetkik Eden Komisyon, Hakimiyyet-i Milliye, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵⁷ Teşkilat-ı Esasiye, Hakimiyyet-i Milliye, 22 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵⁸ Hüseyin Cahit, “Ne Var?”, Tanin, 24 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

eden hükümet üyeleri, mevcut sorunları ve yeni hükümetin kimlerden oluşması gerektiğini konuşmuşlar⁵⁹. Kimlerin yeni hükümetin üyesi olması gerektiği ile ilgili teklifler, yeni hükümetin de kurulmasının kolay olmayacağını gösteriyordu. Buna rağmen oluşturulan listenin 29 Ekim günü Halk Fırkası Grubu’nun onayına sunulmasına karar verildi. Fakat esasen sorun çözüme kavuşmamış ve mevcut şartlarda kavuşacak gibi de değildi. Fakat şu var ki, bu durum Mustafa Kemal Paşa’nın istediği bir süreçti. Çünkü yaşanan hükümet sorununu Cumhuriyet sistemine geçişin bir vesilesi kılmaya karar vermişti⁶⁰. Hatta bu amaçla 25 Ekim günü Fethi Bey hükümetinin üyelerini Çankaya’ya davet etmiş, hükümet üyelerinin istifa etmelerini ve hiçbirinin yeni hükümet oluşumlarında görev almamasını bizzat kendisi istemişti⁶¹. Süreci başarılı bir şekilde yönetmiş, “hükümet buhranını” bir amaca uygun şekle dönüştürmüştür. Bunu kendisi daha sonra şöyle “*itiraf*”⁶² edecek ve Meclisteki gizli muhalif kesime karşı bunu yapmak durumunda kaldığını belirtecektir. Plan ve beklentileri açısından 28 Ekim günü itibarıyla “*şartlar olgunlaşmış ve tamamlanmıştı*”⁶³. Dolayısıyla “*işin esasından halledileceği zaman gelmiş bulunuyordu*”⁶⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin Meclis tarafından belirlenip seçildiği “Meclis Hükümet Sistemi” yerine, Başbakanın, Devlet Başkanınca atandığı, Başbakanın belirleyeceği Bakanlar Kurulu listesinin Devlet Başkanınca onaylanmasını takiben Meclis’in güvenoyuna sunulmasıyla Hükümetin teşekkül edeceği “Kabine Sistemine” geçilmesini sağlayacak bir sisteme geçişi, Cumhuriyet’in ilanına vesile kılmaya karar vermişti⁶⁵. Bunu gerçekleştirebilmek için, iki aydır devam eden “hükümet buhranı” önemli bir fırsattı⁶⁶. Mustafa Kemal Paşa planının gereğine uygun olarak 28 Ekim akşamı İsmet (İnönü) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Kazım (Özalp) Paşa, Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat Bey ve Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey’i Çankaya’ya yemeğe davet etmiş, akşam arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda “*Yarın Cumhuriyet’i ilan edeceğiz*”⁶⁷ demiştir. Bu, davetlilerin o gün itibarıyla beklemedikleri bir karardır. Sürecin genel gidişatının Cumhuriyet’e doğru olduğu bilinen bir husus olmakla birlikte⁶⁸, hükümet krizinin en yoğun yaşandığı gün gündemin yeni hükümetin kimlerden ve nasıl teşekkül edeceği konuyla ilgili olacağı düşüncesindedirler⁶⁹. Fakat anlarlar ki konu bambaşka istikamete yöneltiştir. Mustafa Kemal Paşa, ertesi günü sistem değişikliğine uzanan sürecin nasıl işleyeceğini ve süreci nasıl kontrol edeceklerini detaylı bir şekilde anlattığında, Cumhuriyet’in ilanına uzanacak saatlerin titiz bir şekilde belirlendiği de anlaşılır⁷⁰. İsmet Paşa hariç diğer davetliler ertesi güne ilişkin hazırlıklarını yapmak üzere köşkten ayrılırken, İsmet

⁵⁹ Dün Buhran Günü İdi, Meselenin Bugün Halli Pek Galiptir, *Anadolu’da Yeni Gün*, 29 Teşrin-i Evvel, 1339/1923, s. 1.

⁶⁰ Mete Tunçay, *T.C. ’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Cem Yayınları, 1992, s. 60; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 150.

⁶¹ Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e...* s. 482.

⁶² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 603.

⁶³ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s. 303, 304.

⁶⁴ *Tarih-IV*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 150.

⁶⁵ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 154; Sina Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara, 2001, s.170-172; Mete Tunçay, *T.C. ’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, s. 60; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, s. 146.

⁶⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 243; Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Millettin Dirilişi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2008, s. 381.

⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 606; Feridun Fazıl Tülbetçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 51

⁶⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C.II, s. 176, 177.

⁶⁹ O gün için herkes aynı düşüncededir. Anadolu’da Yeni Gün gazetesinin 29 Ekim günü (29 Teşrin-i Evvel 1339) haber başlığı şu şekildedir: “Dün buhran Günü İdi, Meselenin Bugün Halli Pak Galiptir”.

⁷⁰ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 344; Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Millettin Dirilişi*, s.382; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s. 304-307; Charles H. Sherrill, *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1976, s. 179.

Paşa bir müddet daha Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na yapılacak ekleme ve değişiklikleri çalışmak üzere köşkte kalmıştır.

Halk Fırkası Grubu, 29 Ekim sabahı saat 10’da sürecin gereğine uygun olarak yeni hükümeti belirlemek için Ali Fethi Bey başkanlığında toplanıp görüşmelere başlamıştır. Toplantı yoğun tartışmalı geçmiştir. Fakat hükümetin kimlerden teşekkül edeceği konusunda bir karara varılamaz. Bazı milletvekilleri, akşam özel toplantıda yapılan plana uygun şekilde, konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa’nın görüşünü almayı teklif ederler⁷¹. Bunun kabul edilmesi üzerine durum kendisine iletilen Mustafa Kemal Paşa toplantıya katılır. Kısa bir konuşma yaparak kendisine bir saat müsaade edilmesini ister. Bunun üzerine Halk Fırkası Grubu öğleden sonra ikide toplanmak üzere dağılır⁷². Mustafa Kemal Paşa öğle arasında birçok milletvekili ile görüşür. Halk Fırkası Grubunun öğle sonrası toplantısında bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yaşanan sorunun sebebinin basit olmadığını, sorunun kaynağının sistem olduğunu ifade eden bir konuşma yapar. Çözümün Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bazı değişiklik ve ilavelerle sağlanabileceğini ifade eder. Değişikliğe ilişkin teklifini Cumhuriyetin ilanı şeklinde dile getirir. Niğde Milletvekili Hazım Bey, mevcut şartlarda söz konusu değişiklik ve ekler konusunda yetki sorunu olduğunu ifade ettiyse de Mustafa Kemal Paşa’nın görüşünün lehine yapılan konuşmaları takiben söz alan İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın teklifini destekleyen ve açıklamalarda bulunan uzun bir konuşma yapar. Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak değişiklik ve ilaveler Fırka Grubunda kabul edilerek Meclis’e sevkine karar verilir.

Meclis saat 18’de toplandığında Cumhuriyetin ilanına uzanan sürecin son aşamasına girilmiştir. Oturumu yöneten İkinci Reis Vekili İsmet (Eker) Bey, Kanun-ı Esasi Encümeni’nin “*Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun*” mazbatasını ve Kanun önergesini okutmuştur. Önergenin okunmasını takiben Kanun-u Esasi Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey önerge hakkında bazı açıklamalarda bulunur. Yunus Nadi Bey’den sonra sırayla kürsüye gelen Saruhan Milletvekili Vasıf Bey, Konya Milletvekili Eyüp Sabri Efendi, Antalya Milletvekili Rasih Efendi’ler de önerge lehine görüşlerini bildirmişlerdir. Takiben maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Önerge Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 1, 2, 4,10,11,12. maddelerinin “tadili” ile ilgiliydi⁷³. Birinci madde “*Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli-i Hükümeti Cumhuriyettir*” şeklindeydi. Hükümet şeklini düzenleyen 1. madde, yürütmeyi düzenleyen 4. madde ve Cumhurbaşkanının seçimin düzenleyen 10. madde hakkında hiç kimse söz almaz. Diğer maddelerle ilgili kısa görüş bildirimlerinden sonra Cumhuriyet’in ilanını öngören kanun teklifinin tamamının oylamasına geçilir ve Meclis’te bulunan 158 milletvekilinin “oybirliği” ile saat 20.30’da Cumhuriyet ilan edilir. Bundan 15 dakika sonra, saat 20.45’te ise Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanı seçilir⁷⁴. Oturumu yöneten İsmet (Eker) Bey oylama sonucunu duyurmuştur: “*Türkiye Cumhuriyeti için yapılan intihapta reye iştirak eden yüz elli sekiz zattır. Yüz elli sekiz aza müttefikan Ankara mebusu Gazi Paşa hazretlerini Cumhuriyet Riyasetine intihap etmiştir*”⁷⁵. Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek bir teşekkür konuşması yapmış ve sözlerini “*Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır*” diyerek bitirmiştir. Afyon Milletvekili Kâmil Efendi’nin okuduğu dua ile toplantı sona ermiştir. Takiben Meclis Muhafız Bölüğü’nden bir manga askerin Meclis bahçesinde havaya üç kez ateş etmesiyle “Cumhuriyetin ilanı” ve “Cumhurbaşkanının seçimi” halka ilan edilmiştir. “İlan” ve “seçim” aynı gece telgrafla tüm il merkezlerine bildirilmiştir. Birçok il merkezinde gece yarısından sonra atılan 100 parelik top atışıyla

⁷¹ Fırka Heyet-i İdaresinin Kabinesini Neden Reddettiler?, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁷² Bu saatlerde yaşanan yoğun tempolu görüşmeleri Anadolu’da Yeni Gün gazetesi detaylı bir şekilde haberleştirmiştir. Bkz: Dünkü Tarihi Fırka İçtimarı, *Anadolu’da Yeni Gün*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁷³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 1, Birleşim 43, 29 Teşrin-i Evvel 1339/1923, Cilt 3, s. 90.

⁷⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 1, Birleşim 43, 29 Teşrin-i Evvel 1339/1923, Cilt 3, s. 97, 98; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 613.

⁷⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 1, Birleşim 43, 29 Teşrin-i Evvel 1339/1923, Cilt 3, s. 98; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 612.

hem Cumhuriyetin ilanı bildirilmiş hem de kutlanmıştır⁷⁶. Böylelikle “Türk Devrimi” de yeni bir devreye girmiştir⁷⁷.

5. Tepkiler ve Gerekçeleri

Yukarıda açıklandığı üzere, “Cumhuriyet’in ilanı” genel manada beklenen bir durumdu. Özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu konuda önemli bir zemin teşkil ediyordu. Çünkü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu “hakimiyet-i milliye” ilkesine sahipti. Ayrıca Cumhuriyet fikri, I. Meşrutiyet’ten beri siyasiler, sivil ve asker bürokratlar, yazarlar, gazeteciler arasında gittikçe daha çok taraftar bulan bir konuydu. Dolayısıyla 1923 yılının yaz aylarında, Cumhuriyet’in ilanı öncesindeki aylarda çok önemli bir kesim Cumhuriyet sistemi konusunda büyük oranda hemfikir durumdaydı. Fakat buna rağmen, üstelik “her şey usul ve kanun dairesinde cereyan etmiş olmasına”⁷⁸ rağmen, üyelerinin önemli bir kısmının Meclis’te olmadığı bir zamanda ve aniden Cumhuriyet’in ilan edilmiş olması, bazı eleştiri ve tepkilere yol açtı. Büyük oranda kişisel olan eleştiri ve tepkiler bir yana, daha çok İstanbul’daki bazı gazeteciler ve bir kısım siyasi şahsiyet tarafından dile getirilen eleştiri ve tepkilerde⁷⁹ iki gerekçe dile getirilmiştir. Bunlar, Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimiyle ve mevcut gidişatın otoriter bir sisteme doğru olduğuyla ilgilidir⁸⁰.

5.1. Cumhuriyet’in İlan Ediliş Biçimine Yönelik Eleştiri ve Tepkiler

Cumhuriyet ilan edildiği ve Cumhurbaşkanı seçimi yapıldığı gün Meclis’te olmayan 129 milletvekili, halkla birlikte gerçekleştirilen top atışları veya gazeteler aracılığıyla Cumhuriyet’in ilanından haberdar oldular. Top atışlarıyla ilan edilen şey, “Şark milletlerinin hiçbirinde şimdiye kadar ne teşebbüs ve ne de icra edilmemiş muazzam ve şümüllü bir inkılâptı”⁸¹. Ancak ne var ki gerçekleşen bu “büyük inkılâp” Hüseyin Cahit’in ifadesiyle, anlaşılmadık bir “el çabukluğuyla”⁸² ve üstelik Meclis’in üçte ikisinin⁸³ oylarıyla ilan edilmişti. Bu durum, bazı konularda muhalif muhataplar üzerinde öncelikle ciddi düzeyde şaşkınlığa, takiben de tepkiye neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanının aniden gerçekleştiğine, bu nedenle toplumsal, yasal, siyasal ön hazırlıklarının yapılmadığını dile getirerek, gerçekleşen değişimi eleştirmişlerdir. Bunların önemli bir kısmı İstanbul’daki bazı gazetecilerdir. Örneğin Tevhid-i Efkâr gazetesi, Eylül ve Ekim aylarında yaşanan tartışma ve gerilimlere atıfla “Buhranı, Vükelâ pek anî bir surette tebdil-i mahiyet ederek bir şekl-i hükûmet ve Cumhuriyet meselesine inkılâp ediverdi”⁸⁴ diye yazmıştır. Bu konuda ilk eleştiri ve hatta tepkilerden biri Hüseyin Cahit’ten gelmiş, “Yaşasın Cumhuriyet” başlıklı yazısında “Cumhuriyet’in yaşamasını sahiden istiyor muyuz?” diye sormuş ve eğer bu isteğimizde samimiyssek “Cumhuriyet ancak hüsn-ü idare ile, Cumhuriyet’e layık olmak ile yaşar” demiş, Cumhuriyet’in ilan edilme biçimine eleştirisini “sık boğaza getirilmiş gibi bir hal var” diyerek sürdürmüştür. Bu eleştirileri nedeniyle yanlış anlaşılmamak için de “Ben Cumhuriyetçiyim. Bütün heyet-i içtimailer için en yüksek şekl-i idare mefkuresinin Cumhuriyet’ten başka bir şey olmayacağına kaniim” deme ihtiyacı hissetmiştir⁸⁵. Mustafa Kemal Paşa’nın bu eleştirilere Nutuk’daki cevabı, “En hafif bir rüzgârdan bile korunması

⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 612, 613; Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 90-93; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliye Yayınları, İstanbul, 1997, s. 222.

⁷⁷ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 336.

⁷⁸ Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Milletin Dirilişi...*, s. 383.

⁷⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 614.

⁸⁰ *Tarih-IV*, s. 154.

⁸¹ Ahmet Ağaoğlu, “Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu”, *Akşam*, 24 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸² Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Velid Ebuzziya, “Efendiler İstical Ediyorsunuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Necmettin Sadak, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 615.

⁸³ Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Tesisinde Sülûsan Ekseriyet Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸⁵ Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

lazım gelen yeni doğmuş yavrunun, onu beslediğini söyleyenler tarafından böyle hırpalanması caiz miydi?!”⁸⁶ şeklinde olmuştur.

Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimini eleştirenlerden bir diğeri Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi ve başyazarı Velid Ebuzziya’dır. 30 Ekim tarihli “Efendiler! İstical Ediyorsunuz” başlıklı yazısında “Fırka, şimdiye kadar herkesten ve hatta Meclis Reislerinden bile gizli tutulmuş olan Cumhuriyet meselesini bu kadar süratle kabul etmekle ne isabet ne de dirayet göstermiştir”⁸⁷ demiştir. Mustafa Kemal Paşa bu eleştiriyi “gürültü” olarak nitelemiş ve bu gürültülerle gizlenen amacı “Cumhuriyetin ilanına mâni olmak” şeklinde açıklamıştır⁸⁸. Velid Ebuzziya, eleştirilerini, yazısına başlık da olan “Efendiler devletin adını taktınız, işleri düzeltebilecek misiniz?”⁸⁹ sorusu üzerinden sürdürürken “aceleciliğe” vurguda bulunmuştur. Velid Ebuzziya’ya göre aceleye getirilerek yanlış olması sağlanan bu durumun sorumluları Celal Nuri ve Ağabey (Ağaoğlu Ahmet)’dir. Tevhid-i Efkâr gazetesi süreç boyunca muhalif çizgide yer almaya devam etmiş, Velid Ebuzziya’nın yazısı ile aynı gün “Sina-i Nefise” öğrencilerinden Ali Rıza’nın bir karikatürünü yayınlamıştır. Karikatürün altında şu ifade yer almaktadır: “Balonu uçurdular ama galiba ucunu kaçırıyorlar”. Mustafa Kemal Paşa bu yaklaşımı “çirkin ve adi”⁹⁰ olarak nitelemiş ve eleştirmiştir. Velid Ebuzziya, Tevhid-i Efkâr’ın 31 Ekim tarihli sayısında “Cumhuriyet Tesisinde Sülûsan Ekseriyet Meselesi” başlıklı bir yazı yayınlamış ve bu yazıda eleştirilerine devam etmiştir. Velid Ebuzziya, bu yazısında, Cumhuriyet’in ilanı gibi çok önemli bir durumun kararının Meclis’in üçte ikilik çoğunluğun kararıyla alınmasının yanlış bulduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın tüm bunlara cevabı, bu yazarları eleştirilerinde samimi kabul etmenin “safılık” olacağını ifade ederek “Eğer bu yazarlar... Kamuoyunu tereddüt ve kargaşaya sevk edecek tarzda değil, fakat cumhuriyetin iyi ve onun ilanının pek isabetli olduğunu kamuoyuna telkin eder yazılar yazsalar, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi...”⁹¹ şeklinde tepkisini dile getirmiştir.

Akşam gazetesinden Necmeddin Sadık, “Heyet-i Vekile’nin intihâbını beklerken mühim bir inkılâp haberi geldi” diyerek Cumhuriyet’in bir anda ilan edilmesini şaşkınlıkla karşıladığını ifade etmiştir. Ona göre bunun en büyük faydası “memlekette başka iş yokmuş gibi herkesi meşgul eden, komisyonlarda, divânlarda münakaşalara sebep olan Cumhuriyet meselesinin bir dedikodu halinden çıkmış olmasıdır”⁹². Fakat bazı soruları ve bir de önemli bir endişesi vardır. Sorusu, Halk Fırka içinde cumhuriyetin bu şekilde ilanına muhalif kimselerin ilana taraftar hale gelmelerinin sebebiyle ilgilidir. Endişesini ise hükümet buhranlarında meclislerin bu kadar ani ve radikal kararlar almaya kalkmasının o memlekette ciddi problemlere yol açacağı uyarısıyla dile getirmiştir⁹³.

Cumhuriyetin ilanı üzerine bazı çekincelerini ve eleştirilerini dile getiren gazetecilerin içerisinde esasen doğrudan cumhuriyet sistemine eleştiri yönelten kimse bulunmamaktadır. Cumhuriyete karşı olduklarına ilişkin bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Hatta Cumhuriyet’in ilanı üzerine bazı eleştirilerini dile getiren Ahmet Emin, doğrudan Mustafa Kemal Paşa’ya hitap eden bir mektup yayınlarak, bir mücadele ve savaş döneminden sonra devletin tabi olacağı sistemi belirlemenin önemli ve gerekli olduğunu, bu açıdan Türkiye’deki sistem arayışının ve bu arayışın uzandığı cumhuriyet sistemine geçişin doğal olduğunu ifade etmiştir⁹⁴. Dolayısıyla söz konusu eleştirileri

⁸⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 614, 615.

⁸⁷ Velid Ebuzziya, “Efendiler İstical Ediyorsunuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 615.

⁸⁹ Velid Ebuzziya, “Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri Düzeltebilecek misiniz?”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 615.

⁹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 616.

⁹² Necmettin Sadak, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹³ Necmettin Sadak, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹⁴ Ahmet Emin, “Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat”, *Vatan*, 5 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

“Cumhuriyet karşıtlarının bir karşı çıkışları” olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Eleştirilerinde üzerinde durdukları temel husus, Cumhuriyetin ilanının “aceleye” getirilmiş olmasıyla ilgilidir. Birkaç saat gibi kısa sürede anayasada gerçekleştirilen bir değişiklik sistem değişimine gidilmesinin hiçbir şekilde normal olarak görülemeyeceğini, dolayısıyla “aceleye” getirilmiş sistem değişikliğinin şekli olmaktan öteye gidemeyeceğini dillendirmişlerdir⁹⁵. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa ise bu kadar önemli bir kararı, siyasetin çetrefilli kulvarlarında ilerleyerek⁹⁶ ve rutin bir süreç takip ederek vermenin mümkün olmadığı, olsa bile amaca çok geç ulaşılacağı görüşündedir. Dolayısıyla İstanbullu gazeteciler tarafından eleştiri konusu olan “acelecilik”, Cumhuriyet’i ilan eden ekip ve lideri tarafından olumsuz bir durum olarak değil, bu kadar radikal bir kararı uygulamaya koyma imkanını sağlaması açısından önemli ve gerekli bu durum olarak değerlendirilmiştir.

5.2. Mevcut Gidişatın Otoriter Bir Sisteme Doğru Olduğuna İlişkin Eleştiri ve Tepkiler

Mustafa Kemal Paşa’nın mevcut yetkilerinin otoriter bir sistemi çağrıştırdığı nitelikte olduğuna veya bu durumun otoriter bir sisteme yönelişi kolaylaştıracağına ilişkin eleştiri ve tepkiler esasen Cumhuriyetin ilanından da önceye, Birinci Meclis günlerine⁹⁷ kadar eskiye uzanmaktadır. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis Başkanı ve Başkomutan olması, uhdesinde üst düzey yetkileri toplaması, bazı milletvekillerinin eleştirilerine yol açmıştı. Cumhuriyet’in ilanına uzanan Eylül-Ekim aylarında Müttehassıslar Encümeni’nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndaki tadilat çalışmalarına ilişkin duyurular aynı kuşku ve eleştirileri tekrar gündeme getirmiştir. Duyumlara göre Cumhurbaşkanının Meclis ve Fırka Başkanlığını uhdesinde bulundurması ve Meclis’i feshetme yetkisine sahip olması otoriter bir anlayışın gereği olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir⁹⁸. Özellikle İstanbul gazeteleri mevcut gidişatın otoriter bir sisteme doğru olduğuna ilişkin eleştirilerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Bunlardan Hüseyin Cahit’e göre, birileri Mustafa Kemal Paşa’yı diktatör yapma arzusundadır. Ona göre bunu yapanlardan birisi ise İleri gazetesi yazarlarından Suphi Nuri’dir. Hüseyin Cahit, Suphi Nuri’nin, Mustafa Kemal’e tüm yetkilerin verilmesi ve onu Lenin ile Mussolini yetkili olması gerektiği görüşüne⁹⁹ karşı çıkmış ve “*Bunu tatbika kalkmak memlekette büyük bir nifak ve fesadın mukaddimesini teşkil edebilir*”¹⁰⁰ demiştir. Hüseyin Cahit, konuya ilişkin değerlendirmelerini Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgili tadilat çalışmaları üzerinden de sürdürmüştür. Ona göre Cumhurbaşkanına, Meclis’in güven oyu verdiği bir hükümeti Meclis tatildeyken değiştirilebilme yetkisinin verilmesi, Cumhurbaşkanını padişahın bile sahip olmadığı yetkiye sahip kılacaktır. Hüseyin Cahit, bunu Cumhurbaşkanının “*diktatörlüğüne*”¹⁰¹ zemin hazırlayacak bir durum olarak değerlendirmiştir. Onun bu eleştirilerine Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’taki cevabı, söz konusu iddianın asılsız olduğu ve “*Bu yazılar sahibinin maksadı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi?*”¹⁰² şeklinde olmuştur.

Benzer eleştiriler Cumhuriyet’in ilanıyla tekrar gündeme gelmiştir. Bu konuda özellikle Millî Mücadelenin yereldeki temsilcilerinin sahip oldukları endişeler dikkat çekicidir. Örneğin Cumhuriyet ilan edildiği gün Trabzon’da bulunan Kazım Karabekir Paşa, kendisini ziyarete gelen Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti’nin gelecek ile ilgili olarak “*otoritere sistem*” endişesini dile getirdiklerini ifade

⁹⁵ Ramazan Tosun, *Cumhuriyetin İlanının Yankıları...*, s. 150.

⁹⁶ İhsan Eryavuz, *Kara Defter Atatürk’ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor Millî Mücadele ve Lozan*, Haz. Kâmil Maman, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 246.

⁹⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 256-302.

⁹⁸ Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923; Ahmet Emin, “Millî Rehberlik Bahsi”, *Vatan*, 7 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Velid Ebuzziya, “Meclis Reisliği ile Bir arada Olamaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir”, *Tevhid-i Efkar*, 20 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹⁹ Suphi Nuri, “Yaşasın Cumhuriyet”, *İleri*, 30 Eylül 1339/1923, s. 1.

¹⁰⁰ Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

¹⁰¹ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Dünya Yayınları, İstanbul, 2004, s. 45.

¹⁰² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 614.

etmiştir¹⁰³. İstanbul’daki gazeteciler ise önceki eleştirilerini devam ettirmişlerdir. Bunlardan Ahmet Emin, 1 Kasım 1923 tarihli “*İlk Cumhuriyet Kabinesi*” başlıklı yazısında “*Cumhuriyet şeklini hoş görmeyecek kimse yoktur... Bütün endişeler, Hakimiyet-i Milliye ruhunun mahfuz kalıp kalmayacağına ve işlerimizin serbest münakaşa tarikiyle görülüp görülmeyeceğine aittir*”¹⁰⁴ demiştir. Bu ifadeleriyle çok da dolaylı olmadan otoriter bir sisteme geçiş kuşkusunun zihinlerde yer bulduğunu ifade etmiştir.

Konu dahilinde Hüseyin Cahit’in durumu önemlidir. Cumhuriyetin ilanı üzerine en çok eleştiride bulunan gazetecilerden biri olan Hüseyin Cahit, bizzat Falih Rıfkı Atay’ın şahitliğine göre Cumhuriyete karşıtı değildi. Hüseyin Cahit, “*Ankara’ya karşı savaşa geçmiştir*” fakat Cumhuriyet, Hüseyin Cahit’in ilk gençlik yıllarından beri rüyalarını süsleyen bir sistemdir. Üstelik “*Cumhuriyet sözünü çok önceleri, idare şeklinin adını koyalım diye ilk kez Hüseyin Cahit kullanmış, bu yüzden hem İstanbul’daki bazı gazeteler hem de kimi mebuslar tarafından eleştiriye uğramış*”¹⁰⁵ birisidir. Cumhuriyetin ilan edilişini haber eden top seslerini duyduğunda “*Atılan toprak bize yeni bir şey öğretmiyor, yeni bir değişiklik yapmıyor. Yalnız bilfiil vâki olan bir hali tespit ederek meşkûkiyeti izâle ediyor*”¹⁰⁶ demesi önemlidir. Fakat Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki döneminde yaşananların tekrar etmesinden endişe ediyordu¹⁰⁷. İttihat ve Terakki döneminde oluşan “*Enver Diktatoryası*”nın tekrar etmesinden korkuyordu¹⁰⁸. Bu noktada Ali Fuat Paşa’yı dinlemek gerekirse, Hüseyin Cahit, “*İstanbul matbuatı demokratik rejimin hürriyet temelleri üzerinde kurulması*”¹⁰⁹ için çabalamıştır. Fakat söz konusu değişimin yönteminin ise “*adım adım*”¹¹⁰ olmasından yanadır.

Burada konu dahilinde şunu da göz önünde bulundurmak gerekiyor; İstanbul gazetelerinin “otoriterlikle” ilgili eleştirileri bugünden bakıldığında son derece önemli olmakla birlikte, dönemin şartlarında durum daha başkadır. O zamanların Avrupa’sında “otoriter modernleşme” diye bir kavram oldukça popülerdi ve kolayca taraftar buluyordu. Fransız Jakobenlerinin savunduğu “*özgürlüğün tiranlığı*” ise bu anlayışın temel atıflarından birisini oluşturuyordu¹¹¹.

5.3. Yoldaşların Yol Ayrımı

Türk ordusu, büyük zaferden sonra İzmir’e doğru ilerlerken Onbaşı unvanına sahip Halide Edip (Adivar), “*İzmir’i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam*” dediğinde, Mustafa Kemal Paşa, beklenmedik bir cevap vermişti: “*Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz*”¹¹². Gerçekten de takip eden süreç buna göre şekillenmiş, dostlukları harbiye yıllarına kadar gerilere giden “yoldaşlar”, Cumhuriyetin ilanından sonra bir yol ayrımına gelmişlerdir. Bu ayrılış ilk anda en şiddetli biçimiyle Millî Mücadele’nin önemli şahsiyetlerinden, eski Başbakanlardan Rauf (Orbay) Bey ile yaşanmıştır¹¹³. Mete Tunçay’a göre Rauf Bey Cumhuriyet’i kuran kadroyu biraz fazla radikal ve aceleci bulmuş ve eleştirmiş¹¹⁴, bu ise yol ayrımına uzanan süreci hızlandırmıştır. Cumhuriyet’in ilanı ise ayrılığın önemli bir eşiği olmuştur.

¹⁰³Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 191, 192.

¹⁰⁴ Ahmet Emin, “İlk Cumhuriyet Kabinesi”, *Vatan*, 1 Teşrin-i Sani 1339/1923.

¹⁰⁵ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980, s. 382.

¹⁰⁶ Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

¹⁰⁷ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, s. 45.

¹⁰⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 382.

¹⁰⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. II, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960, s. 87.

¹¹⁰ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, s. 45.

¹¹¹ Mete Tunçay, “Cumhuriyetin 75 Yıllık Düşünce Serüveni”, (Ed). Mete Tunçay, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1.

¹¹² Halide Edip Adivar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapları, İstanbul, 1987, s. 227.

¹¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. III, s. 148, 149.

¹¹⁴ Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s. 62.

29 Ekim günü İstanbul’da bulunan Rauf Bey, gece saat 3’te gerçekleşen top atışının sebebinin Cumhuriyet’in ilanı olduğunu sabah olunca gazetelerden öğrenmiş ve şaşırmıştır¹¹⁵. Rauf Bey, 31 Ekim günü Vatan gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Emin ile Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve başyazarı Velid Ebuzyia ile Refet (Bele) Paşa’nın Kalamış’taki evinde bir araya gelmiş ve Cumhuriyet’in ilanı üzerine konuşmuşlardır. Rauf Bey yaşananlardan dolayı şaşkın fakat sakin. Hatta gazetecilere telaş etmemelerini, gerçekleşen durumun makul bir izahının olduğunu, bunun ise Meclis’te konuşulunca anlaşılacağını ifade etmiş ve “*mesul mercii halkı aydınlatacaktır*”¹¹⁶ demiştir. Gazetecilerle bu görüşme sırasında yaşananlarla ilgili görüşlerini detaylı şekilde açıklamıştır. Rauf Bey, Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimini doğru bulmadığını ve “*endişeye*” sevk ettiğini ifade etmiş “*Bu endişe pek tabii görülmelidir. Ve bunda milletimizin geçen tecarübden mütenebbih olduğu ve uyanıklık ettiğini anlayarak, mütenebbih olmalıdır*” demiştir. Rauf Bey’e göre Dünya Savaşına Meclis’in haberi olmadan girilmiş olması, geçmişte yaşanmış ve hala hatıralarda yaşamaya devam eden yanlış bir iştir. Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimi bu hatıraları canlandırmıştır. Fakat “*bu isticalin bir sebab-i makul ve meşru bulunduğunu Meclis ve hükümet millete izah ve ispat etmelidirler ve edecektir*” demiştir. Rauf Bey’in bundan sonra yapılması gerekenlerle ilgili görüş ve tavsiyeleri ise “*...gideni aratmayacak surette halkın ekseriyet-i kahiresinin arzularına muvafık, saadetlerini müemmin, şeref ve istikbal-i vatani mahfuz bulundurduğunu göstermek ve ispat etmek*” şeklinde ifade etmiştir. Rauf Bey’in konuya ilişkin bu açıklamaları Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde 1 Kasım günü yayınlanmıştır.

Rauf Bey’in bu açıklamaları Halk Fırkası içinde tepkilere yol açmıştır. Rauf Bey’in bu açıklamalarıyla Cumhuriyet’i “*düçar-ı zaaf*” etme “*mahiyeti meçhul bir fırka teşkili fikri*” ile Halk Fırkasını bölmeye teşebbüs etme veya bu yönde bir izlenime yol açma gerekçeleriyle eleştirmişlerdir. Cebel-i Bereket (Osmaniye) Milletvekili Topçu İhsan (Eryavuz) Bey tarafından 20 Kasım günü bir önerge verilerek, Rauf Bey’in Halk Fırkası Grubunda kendisini savunması ve gazetelerdeki beyanatını açıklaması istenmiştir¹¹⁷. Önerge Fırka Grubu’nda kabul edilmiş ve ilgili müzakerenin 22 Kasım’da gerçekleşeceği Rauf Bey’e bildirilmiştir.

Rauf Bey, müzakereye katılmak için Ankara’ya gelmiş, ilk önce Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret etmek istemiş fakat bu gerçekleşmemiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa sağlık sorunları nedeniyle rahatsız olup, dinlenmektedir. Rauf Bey, Fırka üyesi arkadaşlarıyla ve tanıdıklarıyla görüşmüştür. Bu görüşmeleri sırasında gazetelerde yayınlanan beyanatındaki görüşlerini büyük oranda tekrar etmiştir¹¹⁸. Toplantı öncesinde Mustafa Kemal Paşa’yı Meclis’teki çalışma odasında ziyaret eden Rauf Bey, Paşa’dan, kendisine karşı bir sözü olmadığını ifade ederek, toplantıya katılmamasını “*rica*” etmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu ricayı “*müzakerenin nasıl cereyan ettiğini görmek istediğini*”¹¹⁹ belirterek kabul etmemiştir. Toplantı Heyet-i İdare üyesi Galip Bey başkanlığında başlamıştır. Toplantıda ilk söz alan İhsan Bey, Rauf Bey’e bazı sorular yöneltmiş, özellikle gazetelere verdiği beyanatta sarf ettiği “*gayr-ı mes’ul zevat*” ifadesi ile kimi kastettiğini sormuştur. Rauf Bey, Ankara’ya gelince Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret ederek görüşmek ve yanlış anlamaları gidermek istediğini, fakat rahatsızlığı sebebiyle görüşemediğini, Cumhuriyet’in ilanından birçok kişinin haberdar olmasına rağmen kendisinin haberdar edilmemesine bir anlam veremediğini, “*gayr-ı mes’ul zevat*” ile Mustafa Kemal Paşa’yı değil, Mühassıslar Encümeni azalarını kastettiğini ifade etmiştir. Rauf Bey, Ankara’ya gelmeden önce Halife’yi ziyaret etmişti. Kendisine Halife’yi ziyaret etme sebebi sorulmuş, o da aldığı davet üzerine Halife’yi ziyaret ettiğini, ziyarette Refet (Bele) Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey’in bulunduğunu, İstanbul halkı tarafından seçilmiş bir Milletvekili olarak, Meclis’in seçtiği ve biat ettiği Halife’yi ziyaretinde bir sakınca görmediğini, ziyarete eşlik eden Adnan Bey’in Başvekil ile Hilafet makamı arasında irtibatı sağlamaya memur edilmiş bir kişi olduğunu, Refet Paşa’nın ise her zaman hakimiyet-i milliye görüşünü savunan bir kişi olduğunu ifade etmiştir. Ziyarette siyasi bir konu

¹¹⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 134.

¹¹⁶ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*..., s. 135.

¹¹⁷ Halk Fırkasında Mühim Bir Müzakere, *Ayin Tarihi*, no:3, 3 Teşrin-i Sani 1339/1923, s. 419.

¹¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 625, 626.

¹¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 626.

konusulmadığını da özellikle belirtmiştir. Kendisinin hiçbir zaman Halk Fırkasının kuruluş umdelerine aykırı bir tavra sahip olmadığını, eğer varsa bildirilmesini, yanlışını düzelteceğini ifade etmiştir. Rauf Bey’in gazetelere verdiği beyanatı “*cumhuriyetin kuvvetine tereddüt getirecek ifadeler*”¹²⁰ olarak değerlendiren İsmet Paşa’nın sert ve suçlayıcı sorularına¹²¹ detaylı cevaplar vermiş, özellikle de muhalif bir fırka kurup Halk Fırkasından ayrılma düşüncesine sahip olup-olmadığı sorusuna, Halk Fırkasının umdeleri üzerinde olduğunu ve sonsuza kadar da bu hal üzere olacağını söylemiştir¹²². Muhalif bir fırka kurmak veya böyle bir fırkaya üye olmak gibi düşüncesi olmadığını, hatta Ankara’ya gelirken bir fırka kurma teklifi yapıldığında bunu açıkça reddettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın da takip ettiği müzakere bu şekilde sekiz saat devam etmiş, Rauf Bey, özellikle Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif bir konuma oturtma çabalarına rağmen, böyle bir şey olmadığını ifade eden cevap ve açıklamalarıyla toplantı sona ermiştir. Rauf Bey, toplantının sonunda, “*Ben buradan çıkıp gidiyorum. Ne tarzda bana hücum ederseniz, ediniz; namuslu bir arkadaş sıfatıyla kanaat-i vicdanımı ifade ediyorum. Karar sizindir; ben buradan çıkıp gidiyorum. Kararınızı serbest olarak veriniz. Cenab-ı Hakk, milletimize refah ve saadet versin, şahsımız payidar değildir; fanidir. Fikirler her zaman payidardır*”¹²³ demiş ve toplantıda bulunanlardan bazılarının alkışları arasında toplantıdan ayrılmıştır. Toplantıda bulunan Halk Fırkası Grubu üyeleri halkın düşüncesinde oluşan şüpheleri gidermek için gazetelerde bildiri yayınlanmasına, ayrıca görüşme tutanağının basılıp dağıtılmasına karar vermiştir. Bu karar üzerine Halk Fırkası tarafından yayınlanan bildiride, gerçekleşen müzakerenin meselenin anlaşılması açısından yeterli olduğu, Fırka içinde bir ayrılık söz konusu olmadığı, Fırkanın birlik ve beraberlik içerisinde olduğu ilan edilmiştir¹²⁴. Araştırmacıların genel kanaatine göre¹²⁵, gerçekleşenler esasen Rauf-İsmet çekişmesinin bir sonucudur. Zira iki taraf da birbirinden hoşlanmamaktadır. Ancak Nutuk’a yansıdığına göre, müzakere sonunda verilen karardan Mustafa Kemal Paşa da memnun olmamış, “*Efendiler, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir müddet daha Fırka’nın içinde, Fırka’yı yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu*”¹²⁶ demiştir.

Millî Mücadele’nin lider kadrosunda yer alan ve süreci başarıyla yöneten şahsiyetler arasında açığa çıkan ayrışma ve bu ayrışmanın neden olduğu yol ayrımının önemli taraflarından birisi de (Kazım) Karabekir Paşa’dır. Mustafa Kemal ve Karabekir Paşa, Millî Mücadele’nin en kritik aşamalarda birlikte olmuşlardır. Hatta özel hayatlarında bile yakınlıkları söz konusudur. Mustafa Kemal’in Latife Hanım ile evliliğinde nikah şahitlerinden biri Karabekir Paşa’dır. Aralarından siyasal sisteme ve toplumsal kurumlara ilişkin doğal sayılabilecek görüş farklarına rağmen birlikte çalışmışlardır. Aralarındaki ilk büyük fikri ayrılık Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 1923 yılının Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirdikleri Batı Anadolu seyahatleri sırasında açığa çıkmıştır. Karabekir Paşa hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa’nın İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir’de din ve halifelik üzerine konuşmalarından, onun halifelik gücünü kendi eline almak istediğini, aynı zamanda siyasi bir fırka kurma girişiminde bulunmasını da bu amacın bir aracı olarak gördüğünü ifade etmiştir¹²⁷. Karabekir, bu seyahat sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın gazeteciler ile bazı görüşmeleri kendisinden habersiz yapmasını ise bir sorun olarak gündeme getirmiştir¹²⁸. Bundan da anlaşıldığı üzere Karabekir’i endişelendiren temel konu “tek adam” rejimi ihtimalidir. İkinci Meclis’in teşekkülünü sağlayan 1923

¹²⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 182.

¹²¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 182.

¹²² Yücel Demirel, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 85.

¹²³ *Tanin*, 28 Teşrin-i Sani 1339/1923; *Tevhid-i Efkâr* 28-29 Teşrin-i Sani 1339/1923.

¹²⁴ *Vatan*, 25 Teşrin-i Sani 1339/1923.

¹²⁵ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Cumhuriyet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Yayınları, Ankara, 2002, s. 129.

¹²⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 632.

¹²⁷ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s. 119.

¹²⁸ Kazım Karabekir, *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, C. VI, Emre Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1617.

seçimleri öncesinde ve sırasında yaşananlar, Karabekir Paşa’nın endişelerini artırmış, sürecin “otoriter” bir sisteme doğru gittiğini düşünmüştür¹²⁹. “Enverciliğin” tekrar canlanmasından endişe etmiştir¹³⁰. Bu nedenle ülkenin bir kişi tarafından yönetilmesi risklerini en aza indirmek için “Uzmanlar Meclisi” fikrini savunmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen Lozan görüşmelerini devam ettiği zamanlarda birlikte çalışmışlar, hatta o günlerde Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine Milli Müdafaa Vekilliği teklif edilmiş, fakat Karabekir Paşa barış görüşmeleri sona erene kadar müşavir olarak kalmayı tercih etmiştir¹³¹. Cumhuriyet ilan edildiği gün Karabekir Paşa Trabzon’dadır ve Cumhuriyetin ilan edileceğinden habersizdir. O bu “aceleci” ve “gizli” davranışı Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine rakip olabileceklerin önünü kesme çabası olarak değerlendirmiştir¹³². Ancak buna rağmen Cumhuriyet’in ilanından memnun olmuştur. Çünkü bunu, Mustafa Kemal Paşa’nın saltanat ve halifelik emellerinden vazgeçmesi olarak görmüştür¹³³.

Karabekir Paşa’nın Cumhuriyetin ilan biçimine ve sistemin muhtemel seyrine ilişkin bazı kuşku ve endişeleri olmakla birlikte, cumhuriyet rejiminden yana olduğunu ifade etmekten kaçınmamıştır. Ona göre cumhuriyet, “her milletin er geç erişeceği medeni bir tarzdır. İlk zamanlarda zorluklarımız olsa da elbet normal bir hal alınca memlekete feyiz ve bereketini bol bol verir”¹³⁴ bir sitemdir. Onun eleştirileri doğrudan sistemle ilgili değildir. Saltanatın kaldırılmasından yana olmakla birlikte hilafetin devamını istemektedir¹³⁵. Hilafetin kaldırılması ile İslam ülkelerinin¹³⁶ ve Kürtlerin¹³⁷ Türkiye’nin aleyhine döneceğini ve bunun Türkiye’yi siyaseten zayıflatacağını düşünmektedir. Fakat buna karşılık Mustafa Kemal dini bir kurum olan hilafet makamının siyasileştiği ve bu nedenle kaldırılması gerektiği görüşündedir¹³⁸. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın Halk fırkasının başından ayrılıp tarafsız olarak cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmesi görüşünü savunmuştur¹³⁹. Onun bu görüşüne karşılık Mustafa Kemal 16 Eylül 1924’te Halk Fırkasının Trabzon teşkilatında yaptığı konuşmada, fırka reisliğinden ayrılmayacağını ifade etmiştir¹⁴⁰. Mustafa Kemal’e göre Rauf Bey ve Karabekir Paşa, her ne kadar aksini iddia etseler de meşrutiyetçi bir anlayışı savunmaktadırlar. Ona göre bu şahıslar milli egemenliği ve Meclis’in iradesini önemsemekle birlikte başta halifenin bulunduğu meşrutî bir sistemden yanadırlar¹⁴¹.

Cumhuriyet’e ve Cumhuriyet’in ilan ediliş şekline dair farklı görüş ve değerlendirmeleri sebebiyle Mustafa Kemal Paşa ile “yol ayrımı” yaşayan ve ilgili konularda farklı değerlendirme ve görüşlere sahip olan şahsiyetlerden bir diğeri de Millî Mücadelenin önemli şahsiyetlerinden Ali Fuat Cebesoy’dur. Mustafa Kemal ile arkadaşlıkları çocukluk günlerine kadar eskilere uzanan Cebesoy, esasen Cumhuriyetin ilanına kadar Mustafa Kemal ile herhangi bir görüş ayrılığı ve bu bağlamda kayda değer bir sorun yaşamamıştır. Fakat Cumhuriyet’in ilanını takiben Rauf Orbay ve Kazım Karabekir gibi Cebesoy da Mustafa Kemal ile bir yol ayrımına girmiştir. Cebesoy 2. Ordu Müfettişliğine getirilmesi sebebiyle Meclis 2. Başkanlığı görevinden 24 Ekim 1923 günü istifa

¹²⁹ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 136, 145.

¹³⁰ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 218.

¹³¹ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, C. II, Haz. Yücel Demirel, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 827.

¹³² Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 185.

¹³³ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 184.

¹³⁴ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 76.

¹³⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 78.

¹³⁶ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 274.

¹³⁷ Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Truva Yayınları, İstanbul, 2019, s. 9-49.

¹³⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 2, Birleşim 1, 1 Mart 1340/1924, Cilt 7, s. 4.

¹³⁹ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.I, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1972, s. 132.

¹⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 194.

¹⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 643-645.

etmiştir. 27 Ekim 1923 akşamı Çankaya’da Mustafa Kemal’i ziyaret ettikten sonra görev yeri Konya’ya değil de İstanbul’a hareket eden Cebesoy, İstanbul’da Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele ile buluşmuştur. Refet Paşa’nın evinde gerçekleşen buluşmada Cebesoy, Ankara gündemini detaylı şekilde aktarmış ve Cumhuriyet’in kurulmasının gündeme getirileceği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir¹⁴². Cebesoy’un İstanbul’a gelişinden iki gün sonra Cumhuriyet ilan edilmiş, Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylelikle Mustafa Kemal ile ayrılık da başlamış, fakat diğer yol arkadaşlarına göre Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimine en yumuşak tepkiyi Cebesoy vermiş, hatta Mustafa Kemal’i telgrafla kutlamıştır. Yaşanmaya başlanan ayrılıkta temel problem Cumhuriyet sistemi değil, Cumhuriyet’in ilanında izlenen yöntemdir¹⁴³. Cebesoy, Cumhuriyet’in ilanından yana olmakla birlikte ilanın aceleyle getirildiği, öncelikle “her şey otursun, anayasa köküne kadar A’sından Z’sine kadara tanzim edilsin. Yapılması gereken bütün işler planlansın” görüşündedir¹⁴⁴. Ayrılıkta diğer “muhaliflerde” olduğu gibi Cebesoy da “diktatörlük” endişesine sahiptir. Ona göre sistemin Cumhuriyet olması, otoriter olunmayacağı anlamına gelmemektedir. Böylelikle Cebesoy ile Mustafa Kemal arasında ayrılık derinleşerek artmış ve Tekakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ile en üst düzeyine erişmiştir.

Sonuç

Fransız Devrimi sonrasında fiilen inşa edilen ve modern siyasetin önemli ilkelerinden biri olan “yönetilenlerin irade ve tercihlerinin siyasal sistemin meşruiyet referansı olması gerektiği” fikri, Osmanlı dönemi batılılaşmasının önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Tanzimat döneminde üzerinde çokça düşünülen ve yazılan siyasal iktidarın yetki ve meşruiyeti konusu, monarşik cari sistemin meşruti bir sisteme dönüşmesi şeklinde gelişmiş, “1876 devrimi” sürecin önemli bir eşiği olarak anlam kazanmıştır. O günün şartlarında ve cari sistem açısından düşünüldüğünde yaşanan değişim son derece önemli ve büyüktür. Kadim bir geçmişe sahip monarşik sistemde monarkın yetkilerinin Anayasa ve Meclis tarafından sınırlandırılmasını öngören söz konusu değişim, “1908 Devrimi” ile daha ileri aşamaya geçmiştir. Meşruiyet döneminde yetişen ve çoğu asker bürokrat olan genç aydınların önemli kısmı, gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin Cumhuriyet sistemi ile daha ileri aşamaya taşınması konusunda görüşlere sahiplerse de mevcut şartlarda bu, özellikle Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında bir ideal olarak kalmıştır. Bu ideale en güçlü şekilde sahip olan ve fikrini fiiliyata dönüştürme çabası içerisinde olan Mustafa Kemal Paşa’dır. Bazı zamanlar yakın çevresindeki dostlarına söz konusu idealler doğrultusunda görüşlerini açıklayan Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadeleyi takiben idealini gerçekleştirmeye daha da yaklaştığını hissetmiş, bu doğrultuda süreci doğrudan veya dolaylı şekilde şekillendirmeye çalışmıştır. Cumhuriyetin niteliği ve ilanı ile ilgili fikri tartışmaların en yoğunlaştığı dönem ise İkinci Meclis’in kuruluşunu takip eden aylar olmuştur. Bu dönemde özellikle İstanbul’daki gazetecilerle yaşanan fikri tartışmalar ile Cumhuriyet fikri her geçen gün daha çok gündemde yer edinmiştir. Genel eğilim Cumhuriyet’ten yana olmakla birlikte, Cumhuriyet sistemine geçiş konusunda kafaların karışık olduğu bu zamanlarda, Cumhuriyet sisteminin inşasını gerçekleştirmeye katkı sağlayacak toplumsal, yasal, siyasal süreci başarılı şekilde yöneten Mustafa Kemal Paşa, Teşkilat-ı Esasi Kanunu’nun mevcut şartlarda yetersiz kaldığının anlaşılmasını takiben sistemin işleyişinde yaşanan sorunların kaynağı durumundaki Teşkilat-ı Esasi Kanunu’nu tadil etme girişimlerine bağlı olarak Cumhuriyet’i ilan etmiştir. Bu durum özellikle İstanbul basını açısından bazı eleştiri ve tepkilere yol açmıştır. Tartışma sadece gazetecilerle sınırlı kalmamış, Millî Mücadelenin önemli şahsiyetlerinden Rauf Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy da sürece dahil olmuş ve böylelikle Cumhuriyetin ilan biçimine ve mevcut siyasi gidişatın “otoriter bir sisteme” doğru olduğuna yönelik eleştiriler yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Fakat tüm süreci idealleri doğrultusunda başarılı şekilde yöneten Mustafa Kemal, bir ülke için son derece

¹⁴² Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 292-301.

¹⁴³ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 49.

¹⁴⁴ Alime Figen Baranoğlu, *Ayşe Cebesoy Sarıalp’in Gözüyle Cebesoy Ailesi ve Yakın Tarih*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2014, s. 85.

önemli olan sistem değişimini, kısa sürede ve büyük tepkiler oluşmasına fırsat vermeden tamamlamıştır.

Kaynakça

- İPEKÇİ Abdi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Dünya Yayınları, İstanbul, 2004.
- İNAN Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1984.
- İNAN Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- AĞAOĞLU Ahmet, “Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu”, *Akşam*, 24 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- DEMİREL Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1972.
- Ahmet Emin, “Bir Tereddüt Devresinden Sonra”, *Vatan*, 26 Eylül 1339/1923.
- Ahmet Emin, “Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat”, *Vatan*, 5 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Ahmet Emin, “İlk Cumhuriyet Kabinesi”, *Vatan*, 1 Teşrin-i Sani 1339/1923.
- Ahmet Emin, “Milli Rehberlik Bahsi”, *Vatan*, 7 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Ahmet Emin, “Türkiye Halk Cumhuriyeti”, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.
- MUMCU Ahmet, *Siyasal Tarihe Giriş*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1980.
- YEŞİL Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Cumhuriyet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Yayınları, Ankara, 2002.
- CEBESoy Ali Fuad, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1967.
- CEBESoy Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960.
- GÜLER Ali, “Mustafa Kemal Atatürk (Ailesi, Yetiştirilmesi, Eğitimi, Fikir ve Düşünceleri)”, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- BARANOĞLU Alime Figen, *Ayşe Cebesoy Sarıalp’in Gözüyle Cebesoy Ailesi ve Yakın Tarih*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2014.
- Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- GÜNDÜZ Asım, *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- ÖZÇELİK Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- TÜNAY Bekir, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, Kasım 1986.
- LEWIS Bernard, Berin U. Yurdadoğ, “Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları”, *Atatürk Konferansları 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.
- ŞİMŞİR Bilal N., *Ankara, Bir Başkent’in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- DÂVER Bülent, “Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (Ed). Ö. Celal Sarc, Macit Gökberk, T. Zafer Tunaya vd. İstanbul, Nejat F. Eczacıvakfı Yayınları, 1983, ss. 247-279.
- BAYAR Celal, *Atatürk’ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- SHERRILL Charles H., *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1976.
- Cumhuriyet Meselesi Etrafında Hararetili bir Mücadele, *Tevhid-i Efkâr*, 1 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kefesi Ağır Basacak?, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- AKBULUT Dursun Ali, “İkinci Dönem TBMM ve Cumhuriyet’in İlanı”, (Ed). H. Celal Güzel vd, *Türkler*, ss. XVI/332-337, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- Dün Buhran Günü İdi, Meselenin Bugün Halli Pek Galiptir, *Anadolu’da Yeni Gün*, 29 Teşrin-i Evvel, 1339/1923.
- Dünkü Tarihi Fırka İçtimai, *Anadolu’da Yeni Gün*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956.
- AYBARS Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliye Yayınları, İstanbul, 1997.
- ZURCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- ZURCHER Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- ATAY Falih Rıfkı, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.
- ALPKAYA Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu*, İstanbul, İletişim yayınları, 1998.
- SANCAKTAR Fatih Mehmet, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- TÜLBENTÇİ Feridun Fazıl, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- OKYAR Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- Fırka Cumhuriyet Meselesinden Dolayı İkiye mi Bölünüyor?, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Fırka Heyet-i İdaresinin Kabinesini Neden Reddettiler?, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- JAESCHKE Goothard, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurucusu Atatürk”, *Türk Tarih Kongresi*, VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961, Ankara, 1967.
- ALPKAYA H. Faruk, *Cumhuriyet’in İlanından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1997.
- ULUĞ Hakkı Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- ADIVAR Halide Edip, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapları, İstanbul, 1987.
- İNALCIK Halil, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, (Ed.) Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Halk Fırkasında Mühim Bir Müzakere, *Ayın Tarihi*, no:3, 3 Teşrin-i Sani 1339/1923.
- EROĞLU Hamza, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- SOYAK Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- ÖZDEMİR Hikmet, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923.
- Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Hüseyin Cahit, “Ne Var?”, *Tanin*, 24 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- KADRİ Hüseyin Kazım, *Bir Milletin Dirilişi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2008.
- ERYAVUZ İhsan, *Kara Defter Atatürk’ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor Milli Mücadele ve Lozan*, Haz. Kâmil Maman, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- SUNGU İhsan, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987.
- DENY Jean, *Yeni Türkiye*, Çev. Sencer Kodalbaş, Doğuş LTD Şirketi, Ankara, 1960.
- KARABEKİR Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, C. II, Haz. Yücel Demirel, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

- KARABEKİR Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- KARABEKİR Kazım, *Kürt Meselesi*, Truva Yayınları, İstanbul, 2019.
- KARABEKİR Kazım, *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, C. VI, Emre Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARABEKİR Kazım, *Paşaların Kavgası*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020.
- KARPAT Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARPAT Kemal, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- GOLOĞLU Mahmut, *Cumhuriyete Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.
- GOLOĞLU Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.
- KANSU Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Meclis Bütün Selahiyetini Muhafaza Edebilecek mi?, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- TUNÇAY Mete, “Cumhuriyetin 75 Yıllık Düşünce Serüveni”, (Ed). Mete Tunçay, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- TUNÇAY Mete, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2012.
- TUNÇAY Mete, *T.C.’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Mustafa Kemal Paşa’nın Neue Treie Presse Muhabiri Lazar’a Verdiği Demeç, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1339/1923.
- EGELİ Münir Hayri, *Atatürk’ün Bilinmeyen Hatıraları*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1954.
- SADAK Necmettin, “Ne Oluyoruz?”, *Akşam*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- SADAK Necmettin, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TOSUN Ramazan, *Cumhuriyetin İlanının Yankıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1991.
- ORBAY Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Reis-i Cumhura, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- KASABA Reşat, “Eski Yeni Arasında Kemalim ve Modernizm”, (ed) S. Bozdoğan, R. Kasaba, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ss. 12-28, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- AĞAOĞLU Samet, *Kuvay-ı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1973.
- YAZICIOĞLU Selahattin, “Gökalp ve Duyulmamış bir eseri, Halk Klasikleri” *Cumhuriyet*, 23 Mart 1972. s. 5.
- AKŞİN Sina, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.
- SHAW Stanford J., Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- KİLİ Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Suphi Nuri, “Yaşasın Cumhuriyet”, *İleri*, 30 Eylül 1339/1923.
- ALTIN Süleyman, *Cumhuriyet’in İlanı sırasında İstanbul Basını*, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2005.
- TURAN Şerafettin, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- MARDİN Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

- MARDİN Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- TUNAYA Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.
- Tarih-IV*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat Yapılacak, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ağustos 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz ve Şekl-i Hükümetimiz, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye ve Cumhuriyet Meselesi, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye, Hakimiyet-i Milliye, 22 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye’yi Tetkik Eden Komisyon, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- EBUZZİYA Tefik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- ATEŞ Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMZC)*, C. 2, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.
- Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilat ve Esasatı, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Bahsi Nereden Çıktı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Eylül 1339/1923.
- Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Bahsi Tavazzuf Ediyor mu?”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Tesisinde Sülûsan Ekseriyet Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid Ebuzziya, “Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri Düzeltilecek misiniz?”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid Ebuzziya, “Efendiler İstical Ediyorsunuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid Ebuzziya, “Gürültü Çoğalıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid Ebuzziya, “Meclis Reisliği ile Bir arada Olamaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Yeni Devletimiz: Türkiye Halk Cumhuriyeti, *Vatan*, 24 Eylül 1339/1923.
- Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Vatan*, 26 Eylül 1923.
- Yeni Teşkilat-ı Esasiyemizin Esasları, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.
- MARDİN Yusuf, *Namık Kemal’in Londra Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- DEMİREL Yücel, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.